

Bijlage

Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie

VISIE OP DE NOORDVLEUGEL

Economische visie op de Noordvleugel van de Randstad

1 Inleiding

Op verzoek van de Tweede Kamer heeft het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie een economische visie en agenda opgesteld voor de Noordvleugel van de Randstad. In de brief aan de Tweede Kamer van 4 februari jongstleden waarin de hoofdlijnen van het bedrijfslevenbeleid zijn geschetst, is deze zogenoemde *Visie op de Noordvleugel (voorheen 'Amsterdambrief')* al onder de aandacht gebracht. Daarbij is gewezen op het belang van de financieel zakelijke dienstverlening voor de economie van de Noordvleugel en Nederland als geheel evenals voor de verschillende topsectoren van het bedrijfslevenbeleid. Deze Visie op de Noordvleugel wordt daarom tegelijkertijd met de reactie van het kabinet op de door de topteam opgestelde agenda's voor de topsectoren aan de Tweede Kamer toegezonden. In de Visie op de Noordvleugel wordt het economische belang van de Noordvleugel beschreven, wordt een aantal sterktes en zwaktes van het gebied benoemd en wordt ten slotte een agenda geschetst.

De economische activiteit in de Noordvleugel draagt voor een kwart bij aan het Nederlandse BBP. Het gebied vertegenwoordigt samen met de Mainport Rotterdam en de Brainport Eindhoven een belangrijk deel van de economische activiteit in Nederland. Dit onderstreept het belang van economische beleidsaandacht voor deze drie gebieden. Voor de Mainport Rotterdam is deze beleidsaandacht in 2009 uitgewerkt in de economische visie op de langetermijnontwikkeling van de Mainport Rotterdam van het Ministerie van Economische Zaken (juli 2009).¹ De beleidsaandacht voor de Noordvleugel en de Brainport worden ingevuld met respectievelijk de Visie op de Noordvleugel en de kabinetsreactie op de Brainport 2020 agenda. De kabinetsreactie op de Brainport 2020 agenda wordt evenals de Visie op de Noordvleugel tegelijkertijd met de Bedrijfslevenbrief aan de Tweede Kamer toegezonden.

Tijdens de totstandkoming van de Visie op de Noordvleugel zijn verschillende initiatieven genomen die de realisatie van de aanbevelingen in deze brief kunnen vergemakkelijken. Een voorbeeld is de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam, een samenwerkingsverband van de gouden driehoek in de metropoolregio Amsterdam (MRA). Voor de Visie op de Noordvleugel is daarom ook gesproken met deze en andere samenwerkingsverbanden in de Noordvleugel.

Door meer samenwerking en samenhang binnen de Noordvleugel te realiseren kan de huidige positie van het gebied in de Europese top-5 van stedelijke regio's op het gebied van het vestigings- en ondernemingsklimaat, het aantrekken van kennis(werkers) en investeringen en de concurrentiekracht van sectoren als de financieel en zakelijke dienstverlening worden behouden en zelfs worden versterkt tot een positie direct achter Londen en Parijs. Het kabinet is van mening dat de Noordvleugel alle mogelijkheden in zich heeft om deze ambitie te realiseren.

Voor het opstellen van deze Visie op de Noordvleugel is gebruik gemaakt van de kennis over het gebied die in de afgelopen jaren onder meer door het Pieken in de Delta programma is opgebouwd. Daarnaast is literatuurstudie gedaan, is extern onderzoek verricht² en is gesproken met vertegenwoordigers van de gouden driehoek in de Noordvleugel waaronder met twintig topbestuurders van in het gebied gevestigde en internationaal opererende ondernemingen en kennisinstellingen.

¹ MinEZ (2009) Economische visie op de langetermijnontwikkeling van Mainport Rotterdam (Deze visie is verder geconcretiseerd in de recent verschenen Havenvisie van het Havenbedrijf Rotterdam).

² Waar in de tekst uitspraken worden gedaan zonder bronvermelding zijn deze gebaseerd op het in het kader van de Visie op de Noordvleugel verrichte onderzoek (de literatuurlijst geeft een overzicht van deze onderzoeken).

2 De Noordvleugel

Het gebied

De Randstad bestaat uit twee met elkaar verbonden stedelijke netwerken met een eigen economische structuur, samenhang en dynamiek, de Noordvleugel en Zuidvleugel van de Randstad. Zowel de economische structuur, interne samenhang en eigen dynamiek van de twee deelgebieden als de verbindingen tussen de Noord- en Zuidvleugel zijn van groot belang. Voorbeelden zijn de economische relatie tussen de Schipholregio en het zeehavencomplex van Rotterdam en de toenemende samenwerking tussen de zeehavens van Rotterdam en Amsterdam. Evenmin als de economische grenzen van de Randstad zijn die van de Noordvleugel vastgelegd. De economische dynamiek in en van het gebied is zodanig dat het weinig zinvol is om tot een geografisch omliggende gebiedsafbakening te komen. Beter is om het gebied 'af te bakenen' aan de hand van de samenhang die verschillende steden en gebieden binnen de Noordvleugel in economisch opzicht vertonen, zoals de gemeenschappelijke oriëntatie op (groot)handel en financieel en zakelijke dienstverlening. In deze brief wordt onder de Noordvleugel van de Randstad verstaan het samenhangende stedelijk netwerk van het Noordzeekanaalgebied tot en met de provincie Utrecht, met inbegrip van Almere en met als belangrijkste kernen de steden Amsterdam en Utrecht en de luchthaven Schiphol. De Visie op de Noordvleugel beschrijft derhalve de gehele Noordvleugel en niet alleen de stad of (metropool)regio Amsterdam.

Economische structuur

De Noordvleugel is met de steden Amsterdam en Utrecht en de luchthaven Schiphol als kern van oudsher een internationaal centrum van (groot)handel, diensten, transport en logistiek en met de handel verweven industrie. Amsterdam en Utrecht zijn als productie- en consumptiesteden van groot belang voor andere steden en kernen in deze regio. Het omgekeerde is echter ook waar. De sterktes en specialisaties van de IJmond en gemeenten als Almere, Amersfoort, Haarlem en Hilversum leveren een belangrijke bijdrage aan de diversiteit en sterkte van de Noordvleugel economie en vanuit een internationaal perspectief aan de naam en faam van 'Amsterdam'.

Tabel 1
**Bijdrage aan
BNP(2009)³**

Noordvleugel	25 %
MRA	17%
BRU ⁴	5%
Amsterdam	8%
Utrecht	3%
Almere	1%

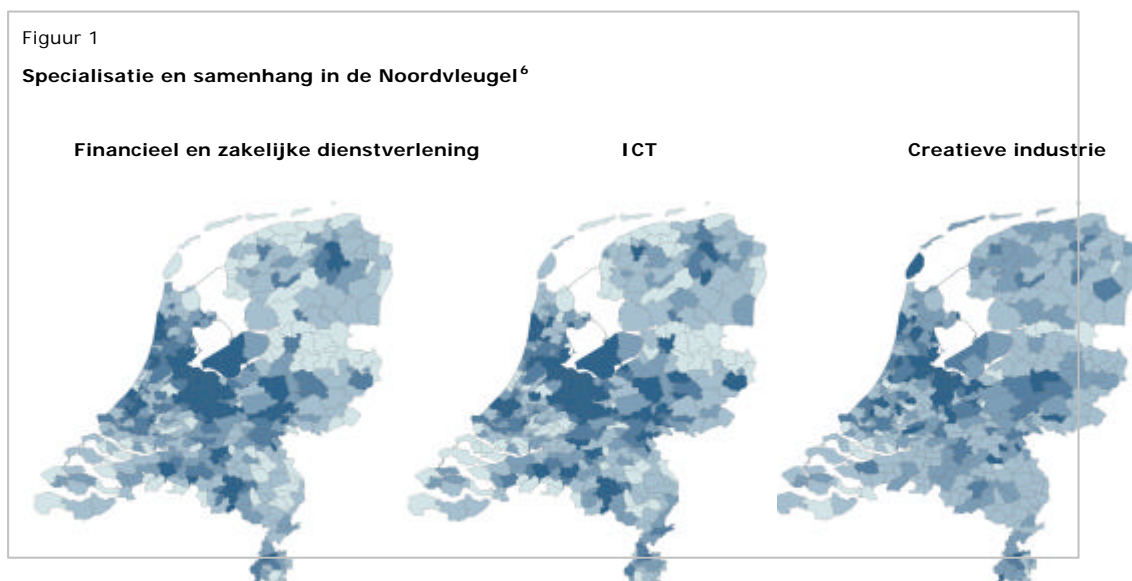
Kenmerkend voor de Noordvleugel economie is de grote mate van internationale verbondenheid van het gebied en de succesvolle wijze waarop van deze verbondenheid gebruik wordt gemaakt om een grote toegevoegde waarde voor de economie te realiseren. Verschillende stedelijke (Amsterdam, Utrecht) en economische kernen (Schiphol, Amsterdamse zeehaven, Greenports Aalsmeer en Bollenstreek) en datahubs (NYSE Euronext Amsterdam, AMS-IX, media hub) in dit gebied vervullen een internationale spilfunctie. Een belangrijk deel van de economische activiteit in de Noordvleugel is gerelateerd aan deze internationale stromen van handel, investeringen, kennis en data. Het gebied is sterk in sectoren als creatieve industrie (in 2008 goed voor 39% van de werkgelegenheid in deze sector in Nederland), financieel en

zakelijke dienstverlening (38%), ICT en nieuwe media (36%), transport en logistiek (30%) en life sciences (32%). De specialisatie in de Noordvleugel in deze snelgroeende sectoren heeft in het afgelopen decennium gezorgd voor een relatief hoge productiviteit en een sterke productiviteitsgroei in de Noordvleugel en zorgt voor een grote toegevoegde waarde voor de Noordvleugel economie en de Nederlandse economie als geheel. Was de toegevoegde waarde in 1996 per medewerker in de Noordvleugel nog gelijk aan die in de rest van Nederland (€ 52.000), in 2008 was er een productiviteitsverschil van € 5.000 (€ 68.000 in de Noordvleugel ten opzichte van € 63.000 in de rest van Nederland).

³ TNO (2011) De Top 20 van Europese stedelijke regio's 1995-2009. Randstad Holland in internationaal perspectief ('Randstadmonitor').

⁴ Bestuursregio Utrecht.

Vooral de groeiende sector financieel en zakelijke dienstverlening is van belang voor de economie van de Noordvleugel en Nederland als geheel. De sector vertegenwoordigt in de MRA maar liefst 34% van alle economische activiteit⁵ en is goed voor 22% van de werkgelegenheid in de MRA en zelfs 28% in de regio Utrecht. De toegevoegde waarde van de financieel en zakelijke dienstverlening in de MRA is in de periode 1999-2009 vrijwel verdubbeld. De sector is niet alleen door haar omvang van belang voor de Noordvleugel en Nederland als geheel, maar is daarnaast van groot belang omdat de sector verbindingen slaat met en tussen andere (top)sectoren. Dit laatste geldt ook voor de sectoren ICT en creatieve industrie, zoals beschreven in de digitale agenda van het ministerie van EL&I (juni 2011). Dit versterkt de samenhang binnen de Noordvleugel economie en stelt in Nederland gevestigde bedrijven in staat zich te verbinden met bedrijven en markten elders in Europa en de wereld. Figuur 1 laat de specialisatie van Nederlandse gemeenten in de sectoren financieel en zakelijke dienstverlening, ICT en creatieve industrie zien. De figuur toont de specialisatie in deze sectoren in de Noordvleugel en in de regio's Amsterdam en Utrecht in het bijzonder.

Belang van de economische kernen

In totaal droeg de economische activiteit in de Noordvleugel in 2009 met een toegevoegde waarde van 127 miljard euro voor 25% bij aan het Nederlandse BNP. Dit is vooral ook te danken aan de economische activiteit in de verschillende economische kernen (Schiphol, zeehaven Amsterdam, Greenports Aalsmeer en Bollenstreek) in het gebied.

De luchthaven Schiphol is een belangrijk internationaal knooppunt voor passagiers en vracht, in het bijzonder dankzij het netwerk van verbindingen van AirFrance/KLM. Deze knooppuntfunctie van Schiphol is van essentieel belang voor de netwerkeconomie van de Noordvleugel en Nederland als geheel. In totaal maakten in 2010 meer dan 45 miljoen reizigers gebruik van Schiphol en werd via de luchthaven 1,5 miljoen ton vracht vervoerd. Schiphol is hiermee de 5^e luchthaven van Europa wat betreft het verwerkte aantal passagiers en de 3^e luchthaven in Europa als het gaat om vracht. Het netwerk op Schiphol is van groot belang voor het vestigings- en ondernemingsklimaat van Nederland en in het bijzonder de Noordvleugel. Schipholgerelateerde activiteiten hebben in totaal een toegevoegde waarde van 26 miljard euro voor de Nederlandse economie en zijn goed voor 170.000 banen. De internationale bereikbaarheid via de luchthaven levert een belangrijke bijdrage

⁵ PRES (2011) Economische Verkenningen metropoolregio Amsterdam 2011.

⁶ PBL (2010) De ruimtelijke structuur van de clusters van nationaal belang (In opdracht van MinEL&I).

aan de positie en naam van de Noordvleugel als vestigingsplaats voor (Europese) hoofdkantoren en internationaal opererende bedrijven.

Dit heeft onder meer bijgedragen aan de ontwikkeling van de Zuidas tot een vestigingsplaats voor internationale bedrijven en hoofdkantoren (gelegen op 8 treinminuten van Schiphol en in de nabijheid van de Amsterdamse binnenstad en omgeving). In de actualisatie van de Luchtvaartnota (januari 2011) heeft het Kabinet de ambities voor Schiphol voor de middellange en lange termijn beschreven. Het Kabinet streeft naar een robuust netwerk van verbindingen met de belangrijkste (hoofd)steden en economische centra in de wereld. Hierbij staan het behoud van de concurrentiepositie en duurzaamheid voorop. Uitgangspunt daarbij is selectieve groei van het wereldwijde netwerk van verbindingen op Schiphol. Om Schiphol selectief te kunnen laten groeien is afgesproken om niet mainportgebonden verkeer ook op andere luchthavens te accommoderen. Er wordt verkend op welke wijze niet mainportgebonden verkeer op de luchthaven Lelystad kan worden geacommodeerd en er zijn inmiddels afspraken gemaakt over een verdere ontwikkeling van het civiele vliegverkeer op luchthaven Eindhoven. De verdere ontwikkeling van deze luchthavens versterkt ook de economische positie van Flevoland en de Brainport Eindhoven. Voor het versterken van de mainportfunctie van Schiphol is het van belang dat de luchthaven de ruimte houdt om zich te ontwikkelen en een internationaal aantrekkelijke vestigingsplaats kan blijven, terwijl ook de kwaliteit van de leefomgeving behouden blijft. Gelet op de verschillende ruimtelijke opgaven in de Schipholregio zijn hiervoor ruimtelijke keuzes nodig. Om deze keuzes te kunnen maken, is de Rijksoverheid gestart met een Structuurvisie Mainport Amsterdam Schiphol Haarlemmermeer (SMASH), die in 2012 wordt gepubliceerd.

De zeehaven van Amsterdam is goed voor een toegevoegde waarde van 6,4 miljard euro en de 2.000 bedrijven in het havengebied zorgen voor werkgelegenheid voor ruim 60.000 personen. Met de zeehaven Amsterdam heeft de Noordvleugel de vierde haven van Europa. Amsterdam is tevens een belangrijke zee- en riviercruise bestemming met jaarlijks ca. 465.000 passagiers die een impuls geven aan Amsterdam als toeristische stad. De strategische ligging maakt de haven goed bereikbaar en zorgt voor verbindingen met belangrijke Europese markten. Andere belangrijke economisch kernen in de Noordvleugel zijn de Greenports Aalsmeer en Bollenstreek. Aalsmeer is het belangrijkste handels- en kenniscentrum voor de sierteelt ter wereld. Deze greenport heeft een omzet van 3 miljard euro per jaar en zorgt voor 50.000 banen.

De economische kernen Schiphol, zeehaven Amsterdam en Greenports Aalsmeer en Bollenstreek en de toenemende samenwerking met de Mainport Rotterdam zorgen voor een logistiek knooppunt met veel potentie. Met een onderlinge afstand van 15 minuten vormen Schiphol en de zeehaven van Amsterdam de grootste *airport-seaport* combinatie (lucht- en zeevracht, goederen- en personenvervoer) van Europa. Binnen het programma Amsterdam Connecting Trade (ACT) wordt gewerkt aan de verdere versterking van het logistieke knooppunt. De inzet is om het meest duurzame en innovatieve logistieke knooppunt te ontwikkelen voor logistiek aanverwante bedrijven door de logistieke keten zo efficiënt mogelijk te maken en de multimodaliteit te versterken.

Samenhang en samenwerking in de Noordvleugel

Om de economische samenhang, en daarmee de economische dynamiek, binnen de Noordvleugel verder te versterken, is samenwerking door de gouden driehoek van overheden, bedrijven en kennisinstellingen in de Noordvleugel van groot belang. Een goed voorbeeld van dergelijke samenwerking is de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam, een samenwerkingsverband van bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden binnen de MRA. De Board is in 2010 opgericht en heeft als doel de positie van de MRA te versterken tot een plaats in de top-5 van stedelijke regio's in Europa. Om dit te realiseren, is door de Board voor zeven economisch belangrijke clusters (Creatieve industrie, Financieel en zakelijke dienstverlening, Flowers en food, ICT/eScience, Logistiek en handel, Rode Life sciences en Toerisme en congressen) een gezamenlijke Kennis en Innovatieagenda (KIA) opgesteld en zal een brede economische agenda worden uitgewerkt. Ook Utrecht kent een dergelijk gouden driehoek overleg.

Gelet op de economische sterktes, maar ook de opgaven, die de regio's Amsterdam en Utrecht gemeen hebben, verdient juist ook het versterken van de samenwerking en samenhang tussen deze twee kernen in de Noordvleugel bijzondere aandacht.

Dit is van belang voor de ontwikkeling van beide steden, maar vooral ook voor de internationale concurrentiepositie van de Noordvleugel en de Nederlandse economie als geheel. De bestaande samenhang tussen Amsterdam en Utrecht blijkt onder meer uit investeringsrelaties tussen bedrijven gevestigd in de Noordvleugel. Analyse van meer dan 42.000 bedrijfsinvesteringen binnen Nederland laat in de eerste plaats zien dat de steden binnen de Noordvleugel van de Randstad veel sterker met elkaar zijn verbonden dan de steden in de Zuidvleugel. Daarnaast leert deze analyse dat Amsterdam binnen Nederland de meeste verbindingen heeft met Utrecht en dat Utrecht op haar beurt het sterkst verbonden is met Amsterdam. Analyse van de (internationale) verbindingen van de top 100 van Nederlandse bedrijven laat zien dat ook hier de sterkste verbinding die tussen Amsterdam en Utrecht is.

Amsterdam en Utrecht zijn (zoals hiervoor beschreven) beide sterk in sectoren zoals financieel en zakelijke dienstverlening, creatieve industrie, life sciences en ICT en nieuwe media. Een gezamenlijke beleidsstrategie van Amsterdam en Utrecht (op de schaal van de Noordvleugel) is nodig om nadelige beleidsconcurrentie te voorkomen en voldoende kritische massa te bereiken zodat bedrijven zich (verder) specialiseren, schaalvoordelen benutten, elkaar aanvullen en door clustering tot de internationale top kunnen (blijven) behoren. Samenvoeging van de bestaande (gouden driehoek) samenwerkingsverbanden binnen de regio's Amsterdam en Utrecht, kan de benodigde brede structurele samenwerking tussen deze regio's vergemakkelijken.

Tabel 2
Raakvlakken Board met Bedrijfslevenbeleid

Clusters Board	Topsectoren in Noordvleugel
Food en Flowers	Agrofood/Tuinbouw
Creatieve industrie	Creatieve industrie
Financieel en zakelijke dienstverlening	Hoofdkantoren
Rode Life sciences	Life sciences
Logistiek en Handel	Logistiek

Daarnaast kan het bedrijfslevenbeleid van het ministerie van EL&I, zoals beschreven in de Bedrijfslevenbrief, een belangrijke bijdrage leveren aan het in gezamenlijkheid versterken van de (top)sectoren in Amsterdam en Utrecht en de Noordvleugel als geheel. Tabel 2 laat de relatie zien tussen vijf clusters waarop door de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam wordt ingezet en een aantal topsectoren dat in de Noordvleugel sterk is vertegenwoordigd. Vanwege het belang van deze topsectoren voor de Nederlandse economie is het belangrijk dat in de Noordvleugel aan alle voorwaarden wordt voldaan om de verdere ontwikkeling en groei van deze sectoren mogelijk te maken. Dit betekent dat de sterktes van het gebied moeten worden benut, maar ook dat enkele zwaktes moeten worden aangepakt. Deze sterktes en zwaktes worden hierna beschreven.

3 Sterktes, zwaktes en trends

Sterktes

De internationale positie en economische kracht van de Noordvleugel zijn te danken aan een aantal sterktes van het gebied.

- De Noordvleugel is (zoals beschreven) internationaal zeer sterk verbonden, fysiek (via Schiphol met zijn netwerk van 284 dagelijkse buitenlandse bestemmingen en de zeehaven Amsterdam met diverse mogelijkheden voor intermodaal goederenvervoer per short sea, binnenvaart en spoor) en economisch. Voor de Nederlandse economie als geheel geldt dat deze primair internationaal georiënteerd is. Ter illustratie: 62% van de bedrijfsverbindingen zijn internationaal. De Noordvleugel draagt hier voor een zeer belangrijk deel aan bij. Het gebied is goed voor 43% van deze internationale connectiviteit. Amsterdam is met afstand het sterkst internationaal verbonden (drie keer sterker dan de andere G4 steden) en is goed voor 31% van de Nederlandse connectiviteit. Deze verbondenheid is niet alleen sterk, maar ook zeer divers. Mede hierdoor heeft de Noordvleugel een bijzonder invloedrijke positie vanwege de hoofdkantorenfunctie die het gebied internationaal heeft.

- Het internationale karakter van de Noordvleugel economie is mede te danken aan de traditionele openheid, diversiteit, ondernemingszin en creativiteit van de Noordvleugel bevolking en de bijbehorende sociale, culturele en economische dynamiek. Deze factoren maken de Noordvleugel aantrekkelijk voor ondernemende en creatieve bedrijven, kenniswerkers en studenten uit binnen- en buitenland.
- De Noordvleugel is sterk in het aantrekken van directe buitenlandse investeringen (FDI), met in 2009 een aandeel van 43,5% van de investeringen in Nederland. De buitenlandse investeringen betroffen vooral de sectoren financieel en zakelijke dienstverlening en ICT. De Noordvleugel is één van de belangrijkste regio's in Europa als het gaat om M&A⁷ investeringen. In vergelijking met andere stedelijke regio's in Europa is de diversiteit van de investeringen (typen investeringen en sectoren waarin wordt geïnvesteerd) daarnaast groter. Deze diversiteit maakt de regio relatief minder gevoelig voor conjuncturele ontwikkelingen.
- Het gebied is (zoals beschreven) gespecialiseerd in een aantal snelgroeiende sectoren. Tegelijkertijd wordt de Noordvleugel gekenmerkt door een diverse sectorstructuur. Deze diversiteit (zo zijn maar liefst zes van de topsectoren in de Noordvleugel vertegenwoordigd, zie tabel 2) heeft er (dankzij de spreiding van conjunctureel risico) aan bijgedragen dat de Noordvleugel de recente crisis goed is doorgekomen.
- Het gebied heeft een grote, diverse en hoogopgeleide beroepsbevolking. De MRA huisvest de meeste nationaliteiten in één regio ter wereld. Amsterdam heeft inwoners van 178 nationaliteiten. In de Noordvleugel waren in 2009 2,0 miljoen personen werkzaam, bijna 24% van het totale aantal werkzame personen in Nederland. De arbeidsparticipatie in de Noordvleugel is met 72,4% hoger dan het Nederlandse gemiddelde (70,7%). In het gebied is 42% van de beroepsbevolking hoogopgeleid, in de steden Amsterdam en Utrecht is dit zelfs 57%. Het gebied telt gerenommeerde onderzoeksinstituten (onder andere Nederlands Kanker Instituut, NWO-instituut AMOLF, KNAW-instituten als Nederlands Instituut Neurowetenschappen en Hubrecht Instituut), 4 universiteiten (UvA, VU, UU en Nijenrode, daarnaast zijn verschillende onderdelen van Wageningen UR in Flevoland gevestigd), 13 hogescholen en 19 MBO-instellingen.
- Het gebied heeft een zeer aantrekkelijk woon- en leefklimaat. De verschillende stedelijke kernen in de Noordvleugel hebben een hoge stedelijke kwaliteit. Daarnaast kent het gebied een aantal (internationaal) unieke landschappelijke en cultuurhistorische waarden. Dit trekt zoals hierboven al benoemd hoogopgeleiden en creatieven aan, die bovendien relatief veel geld uitgeven. Utrecht en Amsterdam hebben in Nederland het hoogste percentage creatieve beroepsbevolking, in de Noordvleugel gevolgd door Hilversum en Amersfoort (een belangrijke rol hierbij speelt bijvoorbeeld de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, met vestigingen in Utrecht, Hilversum en Amersfoort).⁸ Amsterdam en Utrecht hebben dan ook een groeiende economische waarde als consumptiesteden. Dit blijkt ook uit het hoge aantal buitenlandse bezoekers. In totaal zijn bezoekers (toerisme en congressen) aan de MRA goed voor een toegevoegde waarde van 6,4 miljard euro. Amsterdam telde in 2009 7 miljoen buitenlandse overnachtingen (meer dan bijvoorbeeld Berlijn). Amsterdam is één van de belangrijkste toeristensteden van Europa en groeit in populariteit bij toeristische en zakelijke bezoekers evenals bij studenten, kenniswerkers en ondernemers.

Inwoners ⁹		Werkzame personen		Hoogopgeleiden	
Nederland	16,5 miljoen	Nederland	8,6 miljoen	Nederland	33 %
Noordvleugel	3,4	Noordvleugel	2,0	Noordvleugel	42
MRA	2,3	MRA	1,4	MRA	41
BRU	0,6	BRU	0,7	BRU	48
Amsterdam	0,8	Amsterdam	0,6	Amsterdam	57
Utrecht	0,3	Utrecht	0,2	Utrecht	57

⁷ Fusies en overnames.

⁸ Atlas voor Gemeenten (2009).

⁹ TNO (2011).

Almere	0,2	Almere	0,1	Almere	26
--------	-----	--------	-----	--------	----

Zwaktes

Maar de Noordvleugel kent ook een aantal zwaktes.

- Om het economische potentieel van de Noordvleugel optimaal te benutten is bestuurlijke samenwerking van groot belang. In 2010 stelde de OESO dat het de Noordvleugel aan een gedeelde visie ontbrak om richting te kiezen en te geven aan het economisch ontwikkelingsproces.¹⁰ Dit advies was de concrete aanleiding om de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam op te richten. Deze en andere samenwerkingsverbanden (zoals bijvoorbeeld Bestuursforum Schiphol, BRU, Economic Development Board Almere) kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan gezamenlijke visievorming en de versterking van de samenwerking en samenhang binnen de Noordvleugel. Hiertoe worden inmiddels al nuttige stappen gezet. Positief is in dit verband zeker ook de intensievere samenwerking tussen UvA en VU op allerlei terreinen.
- De Noordvleugel heeft in vergelijking met enkele andere stedelijke regio's in Europa (Londen, Parijs, Milaan) een beperkte omvang, met een relatief beperkte schaal van de arbeidsmarkt en afzetmarkt(en). Voor toekomstige groei moeten daarom verbindingen worden gelegd met afzetmarkten elders in Europa en worden ingehaakt op de groei in andere regio's door middel van nieuwe fysieke en economische verbindingen met opkomende markten evenals het aantrekken van (hoofdkantoren van) bedrijven uit deze landen. De beperkte omvang van de arbeidsmarkt (in combinatie met vergrijzing) dwingt de regio daarnaast tot een sterke inzet op het aantrekken van internationaal talent.
- De Noordvleugel heeft een hoogopgeleide beroepsbevolking, maar het (kennis)aanbod sluit op dit moment nog onvoldoende aan op de vraag vanuit de arbeidsmarkt. Dit geldt niet alleen voor het hoger onderwijs. Hierdoor blijven vacatures in de sectoren waarin het gebied zich heeft gespecialiseerd soms lang openstaan.
- De Noordvleugel heeft te maken met congestie op het hoofd- en onderliggend wegennet en haperingen in het openbaar vervoer. Hier zijn verbeteringen noodzakelijk. De afgelopen jaren is al flink geïnvesteerd in de bereikbaarheid van het gebied, en ook in de komende jaren zullen nog veel infrastructurele projecten worden gerealiseerd. Deze zullen een positief effect hebben op de interne en externe bereikbaarheid van de regio. Gezien het belang van het gebied voor de Nederlandse economie is blijvende monitoring van de mobiliteitsontwikkeling, in relatie tot de ruimtelijke ontwikkelingen echter van belang.
- Daarnaast kent de regio een gespannen woningmarkt en (door de grote ruimtedruk in deze regio) een forse en complexe verstedelijkingsopgave. Specifieke zoeklocaties voor de grote hoeveelheid woningen die in deze regio toegevoegd moeten worden (naast transformatie van verouderde en in onbruik geraakte gebieden en herstructurering van bestaand woningaanbod) zijn Almere, de Zaan/IJeoers en verschillende andere kleinere locaties waaronder die ten zuidwesten van Amsterdam (Haarlemmermeer en omgeving, Schipholregio). De nadruk ligt op het creëren van voldoende en voldoende aantrekkelijke woonmilieus. Rijk en regio werken samen om deze complexe opgave in dit drukke gebied vorm te geven en er tegelijkertijd voor te zorgen dat de nationale belangen op andere terreinen (zoals energievoorziening, veiligheid tegen overstromingen, luchtvaart/luchthaven, scheepvaart/haven, werelderfgoed) kunnen worden waargemaakt. Daarbij wordt voor de regio ten noordoosten van Amsterdam in het kader van het RRAAM traject gewerkt aan een Rijksstructuurvisie en bijbehorende besluiten voor de verdere ontwikkeling van Almere. Vergelijkbare trajecten vinden plaats voor de ontwikkeling van de Zuidas evenals voor de regio ten zuidwesten van Amsterdam in het SMASH traject. Deze drie trajecten sluiten aan op de prioriteitsstelling van het kabinet in de Beleidsbrief Infrastructuur en Milieu en de in het verlengde daarvan opgestelde Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR).

¹⁰ OESO/IMHE (2010) Reviews of Higher Education in Regional and City Development: Amsterdam (Peer Review Report).

- In vergelijking met andere (Europese) economische regio's loopt de Noordvleugel achter als het gaat om technologische R&D en innovatie. Nieuwe kennis leidt bovendien nog te weinig tot innovaties en (nieuwe) bedrijvigheid. De Noordvleugel heeft op dit terrein echter (juist) veel potentieel maar het gebied slaagt er nog niet in om de innovatie in de dienstensector zichtbaar en effectief te maken. De OESO stelde in 2010 kernachtig dat kennis en bedrijvigheid twee uitgesproken sterktes van de Noordvleugel zijn die beter met elkaar kunnen en moeten worden verbonden.

Internationale trends

De beschreven zwaktes van de Noordvleugel zorgen voor een onbenut potentieel in de Noordvleugel. De zwaktes verdienen extra aandacht gelet op vier internationale trends, die kansen voor de Noordvleugel met zich mee kunnen brengen maar ook druk zetten op de toekomstige economische ontwikkelingen van het gebied.

- De opkomst van steden als motoren van economische ontwikkeling en groei. Economische activiteit concentreert zich in toenemende mate in een beperkt aantal stedelijke gebieden. Naast megasteden als New York, Londen, Hong Kong en Sjanghai, die veel bedrijven, investeringen, kennis en werkgelegenheid naar zich toe trekken, is er een groep kleinere steden die voor hun succes afhankelijk zijn van samenwerking en krachtenbundeling. Succesvolle steden in deze groep van 'kleinere' steden hebben twee kenmerken, er is sprake van stedelijke netwerkvorming en er is één 'voortrekker'. Deze voortrekker heeft een international track record op het gebied van handel en gerelateerde activiteiten en heeft een internationale naamsbekendheid. Deze trekker bepaalt de internationale beeldvorming en draagt hierdoor bij aan positieve locatie- en investeringsbeslissingen. Voor de Noordvleugel en voor Nederland is deze stad Amsterdam.
- Een verschuiving van West naar Oost wat betreft (stedelijke) economisch groei. Dit biedt kansen in termen van nieuwe afzetmarkten en inkomende investeringen (een initiatief als BioPort Europe speelt hier actief op in), maar zorgt ook voor druk van daadkrachtige nieuwkomers, die topbedrijven en toptalent aantrekken (wat ten koste gaat van stedelijke groei in andere regio's) en daarbij soms profijt hebben van een andere politieke en institutionele context. De Noordvleugel speelt hier reeds (in een voor de Noordvleugel kenmerkende wijze) op in. KLM is sinds maart 2011 de eerste luchtvaartmaatschappij die een rechtstreekse verbinding aanbiedt tussen het Chinese Xiamen (3 miljoen inwoners) en Europa. De maatschappij biedt hiermee nu 43 wekelijkse verbindingen (inclusief vracht 53) naar maar liefst acht bestemmingen in China.
- Een toenemend belang van infrastructuur. Het betreft hierbij niet alleen de interne (weg, binnenvaart en spoor) en externe (HSL, luchthavens en zeehavens) bereikbaarheid, maar ook internationaal georiënteerde financieel en zakelijke dienstverlening om bedrijven te helpen hun weg te vinden naar/op Europese of mondiale markten, alsmede de digitale infrastructuur. De Noordvleugel is al sterk internationaal verbonden (fysiek, digitaal en economisch), maar investeringen zijn noodzakelijk. Vanwege de beschreven positie en sterktes zal de Noordvleugel hiervan bovendien bovengemiddeld profiteren.
- Zachte vestigingsplaatsfactoren worden in toenemende mate hard (dat wil zeggen doorslaggevend voor economische groei en ontwikkeling) omdat ze van steeds groter belang worden om nieuw menselijk kapitaal (internationale studenten en kenniswerkers) aan te trekken en te behouden. Het CPB stelt daarnaast kernachtig dat de wisselwerking van de aantrekkelijkheid als consumptiestad en het vermogen zich opnieuw op de kaart te zetten als productiestad bepalend zijn voor het succes van steden. Amsterdam is hiervan een (internationaal) voorbeeld.¹¹ Diversiteit dient hierbij centraal te staan. Diversiteit in vestigingsmilieus voor bedrijven (van hoogwaardige kantorenlocaties tot bedrijvenparken/terreinen), in woonmilieus (van zeer hoogstedelijk tot landelijk), in voorzieningen (onderwijs, zorg, vrijetijdsbesteding), in kennisontwikkeling (fundamenteel wetenschappelijk en toegepast onderzoek) evenals in de economische structuur.

¹¹ CPB (2010) Stad en Land.

4 Agenda voor de Noordvleugel

De hiervoor beschreven internationale trends stellen de Noordvleugel voor een aantal uitdagingen. Vanwege de specifieke sterktes van het gebied kunnen deze trends juist kansen zijn, maar hiervoor moeten de krachten in de Noordvleugel, letterlijk en figuurlijk, worden gebundeld.

De Noordvleugel heeft alle mogelijkheden in zich om de huidige positie van het gebied in de Europese top-5 van stedelijke regio's te behouden en zelfs te versterken tot een positie direct achter Londen en Parijs, maar hiervoor moeten de gebundelde krachten worden ingezet op zeven agendapunten. Voor al deze agendapunten geldt dat een gezamenlijk inzet door de gouden driehoek van overheden (Rijk en regio), bedrijven en kennisinstellingen is vereist. Om deze reden is een agenda op hoofdlijnen voor de Noordvleugel geschetst die ruimte biedt voor een nadere gezamenlijke uitwerking door partijen in het gebied samen met de Rijksoverheid. Voor vier van de zeven agendapunten geldt dat door het kabinet in de Bedrijfslevenbrief actief generiek beleid is geformuleerd, waarop door de Noordvleugel kan worden voortgebouwd.¹²

De zeven agendapunten zijn:

- Aantrekken van kenniswerkers en topbedrijven/hoofdkantoren
- Gezamenlijke promotie van de sterktes van het gebied
- Investeren in het vestigings- en ondernemingsklimaat en inzetten op een beter woon- en leefklimaat
- Beter laten aansluiten van (hoger) onderwijs op de arbeidsmarkt
- Valorisatie en betere benutting van ontwikkelde kennis
- Meer clustering en synergie tussen sectoren
- Investeren in fysieke en digitale infrastructuur, hoogwaardige kantoren en gedeelde innovatiefaciliteiten

Aantrekken van kenniswerkers en topbedrijven/hoofdkantoren

Voor het uitbouwen van de sterktes van de Noordvleugel economie is het aantrekken van buitenlandse kenniswerkers en studenten en de strategische acquisitie van internationaal opererende topbedrijven/hoofdkantoren van doorslaggevend belang. Buitenlandse kenniswerkers en studenten brengen (nieuwe) kennis mee en voorzien in de behoefte aan personeel, in het bijzonder in sectoren waar op dit moment soms moeite bestaat om vacatures te vervullen (zoals in de ICT sector). Zoals ook beschreven in de Bedrijfslevenbrief is het vanwege de wereldwijde schaarste aan talent van groot belang om een aantrekkelijke vestigingsplaats voor dat schaarse talent te zijn evenals voor topbedrijven/hoofdkantoren. Verschillende bestaande en nieuwe initiatieven zijn hierbij van belang.

- Voor de keuze van kenniswerkers voor de Noordvleugel is de ondersteuning bij de start van hun verblijf belangrijk. Het Expatcenter in Amsterdam (met ook een vestiging in Almere) voorziet in de behoefte van expats aan één loket voor alle informatie over relevante procedures en met directe toegang tot de IND. Ook Utrecht werkt aan een Expatdesk. Daarnaast is de begeleiding van kenniswerkers tijdens het verblijf in Nederland van belang, ook omdat zij de toekomstige ambassadeurs van Nederland in het buitenland zijn.
- Zoals beschreven in de Bedrijfslevenbrief bevordert het kabinet het aantrekken van kenniswerkers. Zo stelt het kabinet nog dit jaar een pilot in om de toelating van kortverblijvende kennismigranten, een toenemende doelgroep onder de kennismigranten, te vereenvoudigen. De creatieve sector zal in samenwerking met SZW nagaan of de toelating van arbeidsmigranten voor functies in de 'creative industry' (o.a. architecten, design, mode) beter gefaciliteerd kan worden. De fiscale 30%-regeling voor expats wordt beter gericht en aangepast zodat een buitenlandse promovendus die na zijn/haar promotie in Nederland tewerk wordt gesteld ook als ingekomen werknemer wordt beschouwd.

¹² Voor een volledige beschrijving van de verschillende beleidsinitiatieven in het kader van het bedrijfslevenbeleid zie de relevante passages in de hoofdtekst van de Bedrijfslevenbrief.

De acquisitie van internationaal opererende topbedrijven/hoofdkantoren zorgt voor (nieuwe) kennis en toegevoegde waarde, voor verbeterde aansluiting op internationale kennisnetwerken en kan bijdragen aan versterking van de clusterdynamiek in de Noordvleugel. Deze bedrijven zorgen bovendien voor nieuwe werkgelegenheid voor Nederlands toptalent (talent dat anders mogelijk naar het buitenland zou vertrekken) en zijn bovendien van belang voor de ontwikkeling van de financieel en zakelijke sector in de Noordvleugel.

Met de acquisitie van bedrijven afkomstig uit opkomende markten (de BRIC landen in het bijzonder) kunnen bruggen worden geslagen tussen sectoren in de Noordvleugel en nieuwe markten worden bereikt, bijvoorbeeld doordat toeleverende zakelijke dienstverleners in de Noordvleugel hun klanten volgen naar het buitenland.

- Rijk (NFIA, Taskforce Hoofdkantoren) en regio (bijvoorbeeld Amsterdam inbusiness en Invest Utrecht) werken steeds meer samen bij de strategische acquisitie van bedrijven/hoofdkantoren en het inventariseren en wegnemen van de knelpunten voor vestiging van bedrijven in de Noordvleugel. Het kabinet hecht hieraan grote waarde, omdat zo een volledig beeld kan worden verkregen van de sterktes en knelpunten in de Noordvleugel en de kansen die bestaan om bedrijven/hoofdkantoren aan te trekken. Ook bedrijven en kennisinstellingen zullen daarom door de NFIA actiever worden betrokken bij het acquisitiebeleid van de Rijksoverheid.
- Bijzondere aandacht bij het acquisitiebeleid van de Rijksoverheid zal uitgaan naar bedrijfsfuncties die de topsectoren versterken, zoals de voor de Noordvleugel belangrijke functies hoofdkantoren en R&D. Daarnaast krijgt het aantrekken van bedrijven/hoofdkantoren uit opkomende markten als China en de BRIC landen meer prioriteit bij het acquisitiebeleid van de Rijksoverheid.¹³

Gezamenlijke promotie van de sterktes van het gebied

Om succesvol te zijn bij het aantrekken van buitenlandse studenten, kenniswerkers, topbedrijven/hoofdkantoren en investeringen moet de Noordvleugel nog beter op de kaart worden gezet als aantrekkelijke vestigingsplaats internationaal. Een geschikte aanpak daarvoor is om de unieke sterktes van het gebied binnen Europa en Nederland te benadrukken en nog meer gebruik te maken van de internationale bekendheid van Amsterdam.

- De Noordvleugel en de Randstad zijn internationaal geen bekende begrippen. Holland en Amsterdam zijn dat wel. Bij het aantrekken van bedrijven zouden (samenwerkende) steden en regio's in de Noordvleugel daarom meer dan nu al het geval is moeten profiteren van de bestaande structuren (Holland Branding), de activiteiten die de NFIA hiervoor al verricht en vooral ook van de naam en faam van Amsterdam. Deze aanpak sluit aan bij die van succesvolle stedelijke gebieden wereldwijd die, in ieder geval in de internationale beeldvorming, één stedelijke voortrekker hebben. Voor de Noordvleugel vervult Amsterdam deze voortrekkersrol. Daarvan moet zo veel mogelijk gebruik worden gemaakt. Voor internationale bedrijven is de naam en faam van Amsterdam en de nabijheid van Schiphol van groot belang. Daarnaast moeten de unieke sterktes van het gebied eenduidig worden uitgedragen. Met welke Noordvleugel partij/sector zij ook te maken hebben, kenniswerkers en bedrijven uit het buitenland moeten steeds het zelfde onderscheidende verhaal over de unieke sterktes van het gebied te horen krijgen: een internationaal sterk verbonden stedelijk netwerk met een diverse en hoogopgeleide bevolking, een groot aantal internationaal opererende bedrijven in de (financieel) zakelijke, logistieke, creatieve en life sciences sector, een aantrekkelijk vestigings- en ondernemingsklimaat en een uniek en divers woon- en leefklimaat.
- In het kader van het topsectorenbeleid zal het kabinet gerichte economische missies organiseren waarbij andere overheden, bedrijven en kennisinstellingen zich kunnen aansluiten. De inzet van het kabinet is om 2012 17 economische missies te organiseren. Het is voor de Noordvleugel belangrijk zich hierbij aan te sluiten.

¹³ Zie ook de paragrafen 'Talent voor het bedrijfsleven' en 'Internationaal profiel' in de hoofdtekst van de brief.

- Hierbij is het van belang om per sector te bekijken welke stedelijke regio's de belangrijkste concurrenten van de Noordvleugel zijn en welke specifieke competitieve voordelen kunnen worden benut. Hierbij moet gebruik worden gemaakt van reeds in de Noordvleugel gevestigde (tevreden) bedrijven als ambassadeurs voor de Noordvleugel.

Investeren in het vestigings- en ondernemingsklimaat en inzetten op een beter woon- en leefklimaat

Om bovenstaande beschrijving van de Noordvleugel waar te kunnen (blijven) maken, moet worden geïnvesteerd in het vestigings- en ondernemingsklimaat en woon- en leefklimaat in de Noordvleugel. Door het (kennis)aanbod beter aan te laten sluiten op de vraag vanuit de arbeidsmarkt, door clustering en synergie tussen sectoren te bevorderen en door te investeren in infrastructuur.

- Wat betreft het woon- en leefklimaat heeft het gebied een belangrijke sterkte in handen. Het kent een aantal unieke landschappelijke en cultuurhistorische waarden dat een belangrijke bijdrage levert aan de aantrekkelijkheid voor buitenlandse kenniswerkers en bedrijven en (daarmee aan) de economische aantrekkelijkheid en kracht van de Noordvleugel. Behalve natuur en cultuur(historie) is een divers en hoogwaardig voorzieningenaanbod (van winkelaanbod tot zorgaanbod) van belang. Hier is (bestuurlijke) samenwerking binnen de regio (in plaats van beleidsconcurrentie) belangrijk. Om de internationale aantrekkingskracht van de Noordvleugel te versterken, moet daarom worden gewerkt aan kwaliteit, diversiteit en complementariteit van verschillende soorten (persoonlijke) dienstverlening. De steden in de Noordvleugel vullen elkaar op dit moment beperkt aan; eerder is sprake van dubbelingen en convergentie, het steeds meer op elkaar lijken van woon, winkel, zorg en andere persoonlijke functies waar complementariteit op het niveau van de Noordvleugel gediend zou zijn met lokale specialisatie en uitbouw van diverse sterkten in het woon- en leefklimaat.
- Verder is de ontwikkeling van Amsterdam en Utrecht als internationaal aansprekende consumptiesteden van toenemend (economisch) belang. Om in de Europese top mee te kunnen blijven spelen, is de ruimtelijke ontwikkeling van de MRA van belang. Deze ontwikkeling is gericht op het creëren van een hoogwaardig, veilig en duurzaam leef- en woonmilieu, waar bedrijven, bewoners en bezoekers zich graag willen vestigen en willen verblijven. Naast de zorg voor een passend woningaanbod voor zowel de huidige als toekomstige inwoners, wordt ingezet op het realiseren van een internationaal concurrerend vestigingsklimaat. Voor de groeiende (beroeps)bevolking van de MRA bestaat de komende decennia een grote woningbouwopgave in de Noordvleugel. Indien deze verstedelijkingsopgave niet wordt gerealiseerd, komt de economische groei onder druk te staan. De ambitie van de Noordvleugel is om een groot deel van de uitbreidingsopgave binnenstedelijk te laten realiseren. Verder is hun strategie gericht op bundeling van de verstedelijking op de as Haarlemmermeer-Amsterdam-Almere. Het gebied ZaanIJ-oever maakt deel uit van deze as. Specifieke keuzes hiervoor worden in de komende periode in de trajecten RRAAM, Zuidas en de Rijksstructuurvisie voor de Schipholregio (SMASH) gemaakt. Wat betreft RRAAM heeft het Rijk zich in de RAAM-brief (november 2009) en het Integraal Afspraken Kader (IAK) uit 2010 verbonden aan de ambitie om meer werkgelegenheid te creëren omdat dit een onlosmakelijk onderdeel vormt van een succesvolle ontwikkeling van Almere tot een complete stad. Het kabinet spant zich daarbij conform de afspraken in het IAK in om kennis te leveren, zichtbaar steun te geven aan de opgave en op de regionale samenwerking te versterken.
- Om de economische kansen ook daadwerkelijk te kunnen benutten, zal er zo veel mogelijk moeten worden gebouwd volgens kwalitatieve woonvoorkeuren. Het kabinet wil dat er meer ruimte komt voor kleinschalige woningbouw om in de eigen woningbehoefte te voorzien, ook in het Groene Hart. Beperkingen in het ruimtelijk beleid wil het kabinet hiervoor wegnemen.

Beter laten aansluiten van (hoger) onderwijs op de arbeidsmarkt

Een belangrijke vestigingsfactor voor bedrijven is de beschikbaarheid van personeel. De Noordvleugel heeft een diverse en hoogopgeleide beroepsbevolking. Deze kennisbasis is een belangrijke sterkte. Op dit moment sluit het (kennis)aanbod echter onvoldoende aan op de vraag vanuit de arbeidsmarkt. Zo sluit het hoger onderwijs nog onvoldoende aan op de vraag naar personeel met kennis over de niches en subsectoren waarin de Noordvleugel zich zou moeten specialiseren om een internationaal (financieel) centrum te blijven.

Dit geldt niet alleen voor het hoger onderwijs. In de Noordvleugel zijn veel vacatures voor onder meer technici en relatief weinig werkzoekenden. Meer samenwerking tussen kennisinstellingen en bedrijven is vereist om aanbod en vraag beter op elkaar te laten aansluiten.

Een divers opgeleide beroepsbevolking is van groot belang, maar het tekort aan afgestudeerden in bepaalde richtingen komt voor een deel door de onbekendheid van aankomende studenten met (het economisch belang van) sommige (sub)sectoren.

Het kabinet neemt in het kader van het bedrijfslevenbeleid verschillende initiatieven om de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt te versterken.¹⁴

- Zo wordt per topsector door bedrijfsleven en onderwijsinstellingen een Human Capital Agenda opgesteld voor alle onderwijsniveaus, waarin behoeften en knelpunten in kaart worden gebracht. Het is belangrijk dat initiatieven die in het kader van de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam worden genomen hierop aansluiten.
- Voor alle topsectoren komen in het hbo en mbo twee à drie vormen van publiek-private samenwerking, zoals de Centers of Expertise en Centra voor Innovatief Vakmanschap.
- Beide initiatieven zijn voor de Noordvleugel, met 4 universiteiten, 13 hogescholen en 19 mbo-instellingen, in het bijzonder relevant.
- Ook de brede economische agenda, die de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam zal ontwikkelen kan hierbij een belangrijke rol spelen omdat hierin het thema arbeidsmarkt een belangrijke plek zal gaan innemen.

Valorisatie en betere benutting van ontwikkelde kennis

Bijzondere aandacht moet uitgaan naar de economische relevantie en vermarkting van kennis uit wetenschappelijk onderzoek. In de Noordvleugel is een grote kennisbasis aanwezig, maar de vertaling hiervan naar hoogwaardige economisch waardevolle kennis kan nog beter. Een belangrijk aandachtspunt is daarom de verbetering van de samenwerking tussen kennisinstellingen en bedrijven (vooral ook het MKB) met als doel kennis uit onderzoek beter en vaker te vertalen naar voor de markt waardevolle diensten en producten.

- De Centers for Entrepreneurship (wo), Centers of Expertise (hbo) en Centra voor Innovatief Vakmanschap (mbo) vervullen in de onderwijs- en kennisinfrastructuur een belangrijke rol door de samenwerking tussen bedrijven en kennisinstellingen die hierbij plaatsvindt.
- In het kader van het bedrijfslevenbeleid gaat het kabinet samen met kennisinstellingen en bedrijven valorisatie versterken.¹⁵ Het kabinet ondersteunt het praktijkgericht onderzoek van hogescholen door het RAAK-programma een structurele positie in het kennisbestel te geven en stimuleert publiek-private samenwerkingsverbanden, zoals de Centers of Expertise.
- De Noordvleugel kent daarnaast ook een Life Sciences Centrum Amsterdam en Technology Transfer Offices (TTO's), voorbeelden van de wijze waarop (door kennisinstellingen) wordt gewerkt aan het slaan van de brug naar de markt. Het is van belang dat dit technology transfer beleid verder wordt geprofessionaliseerd. Het in juli jongstleden door het ministerie van EL&I geaccordeerde voorstel om kennisvalorisatie en infrastructuurversterking in de Noordvleugel te bundelen in een InnovatieCentrum metropoolregio Amsterdam dat de TTO's, het Amsterdam Center for Entrepreneurship en Syntens bij elkaar brengt, versterkt de eerdere inspanningen op dit terrein (voor de regio Amsterdam). In Utrecht zijn daarnaast onlangs verschillende inspanningen op het gebied van kennisvalorisatie gebundeld in het Utrecht Valorisation Centre.
- Vormen van open innovatie kunnen hierbij een brugfunctie vervullen en moeten daarom in de Noordvleugel worden bevorderd. Met name de creatieve industrie en de zakelijke diensten kunnen hier in de Noordvleugel van profiteren. Opnieuw geldt dat de agenda's van de topsectoren hier een belangrijke bijdrage aan leveren.
- Om dezelfde reden moet ook campusvorming verder worden versterkt omdat hier bruggen worden geslagen tussen bedrijven en kennisinstellingen (doordat kennisinstellingen hun faciliteiten beschikbaar stellen aan bedrijven, via incubators en via onderlinge contacten) en omdat daar kansen liggen om Europese onderzoeksinfrastructuren naar de regio te halen. Daarbij verdient het voorbeeld van Science Park Amsterdam dat zich profileert met de

¹⁴ Zie ook de paragraaf 'Onderwijs en arbeidsmarkt' in de hoofdtekst van de Bedrijfslevenbrief.

¹⁵ Zie ook de paragrafen 'Kennis en Innovatie' en 'Onderwijs en arbeidsmarkt' in de hoofdtekst van de Bedrijfslevenbrief.

combinatie van onderzoek, onderwijs en ondernemen, navolging. Een voorbeeld daarvan is het European Grid Initiative dat zich inmiddels heeft gevestigd op het Science Park Amsterdam.

Meer clustering en synergie tussen sectoren

Diversiteit en specialisatie zijn belangrijke kenmerken en sterktes van de Noordvleugel economie. Deze diversiteit kent echter ook nadelen. Hetzelfde geldt voor de geringe omvang van de Noordvleugel die kleinschaligheid en een beperkte omvang van de arbeidsmarkt en afzetmarkt(en) betekent.

- De fragmentatie en kleinschaligheid binnen de Noordvleugel economie kan worden verminderd door het bevorderen van clustering en meer synergie binnen en tussen sectoren. Waardevolle kennis, diensten en producten komen juist ook tot stand op het snijvlak van sectoren. De diversiteit en het grote aantal middelgrote en kleine bedrijven in de Noordvleugel bieden hiervoor volop mogelijkheden, maar bedrijven en kennisinstellingen moeten elkaar hier voor weten te vinden. In het bijzonder door kennisinstellingen worden hiervoor al goede initiatieven genomen, zoals het genoemde voorbeeld van TTO's. Daarnaast moeten netwerken (fysiek en digitaal) tussen bedrijven en kennisinstellingen beter worden vormgegeven.

Investeren in fysieke en digitale infrastructuur, hoogwaardige kantoren en gedeelde innovatiefaciliteiten

Om de samenhang en noodzakelijke stedelijke netwerkvorming in de Noordvleugel te versterken en versnellen, zijn investeringen in de infrastructuur in het gebied noodzakelijk. De gehele Noordvleugel moet intern en extern met de auto en het openbaar vervoer goed bereikbaar zijn en alle stedelijke/economische kernen moeten een directe verbinding hebben met Amsterdam en Schiphol. Naadloze, snelle en betrouwbare bereikbaarheid heeft een zeer positieve invloed op het vestigings- en ondernemingsklimaat, ook omdat het de schaal van arbeidsmarkten vergroot en meer synergie tussen clusters mogelijk maakt. In het kader van de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) en het MIRT zijn voor de Noordvleugel onderstaande ruimtelijke en infrastructurele opgaven benoemd. Om deze opgaven in te vullen, zijn reeds acties in gang gezet.

- Verbetering van de bereikbaarheid van de Noordvleugel op de hoofdnetwerken van weg, spoor en water (met name aan de noordkant van Amsterdam, aan de oostkant richting Almere, de ring Utrecht en de bereikbaarheid van het Science Park Utrecht en het Science Park Amsterdam). Het gaat hierbij om de interne bereikbaarheid om beter gebruik te kunnen maken van agglomeratievoordelen maar ook om de achterlandverbindingen naar het oosten en zuiden. Deze projecten zijn als geplande investeringen opgenomen in het MIRT. Hetzelfde geldt voor de noodzakelijke verbetering van de zeetoegang bij IJmuiden.
- Het bieden van ontwikkelingsruimte voor de luchthaven Schiphol met oog voor de kwaliteit van de leefomgeving en in samenhang met de overige ruimtelijke opgaven in de Schipholregio (woningbouw, infrastructuur, energie en waterberging). De genoemde mogelijke uitbreiding van de luchthaven Lelystad draagt bij aan de selectieve ontwikkeling van Schiphol en daarnaast aan de ruimtelijk-economische structuur van Flevoland. Dit is belangrijk voor de ontwikkeling van de MRA, voor de schaa sprong van Almere en de doorontwikkeling van Lelystad. Om de benodigde ruimtelijke keuzes te kunnen maken, wordt door de Rijksoverheid een Structuurvisie Mainport Amsterdam Schiphol Haarlemmermeer (SMASH) opgesteld, die in 2012 wordt gepubliceerd.
- De draaischijf Nederland (Utrecht). Voorbeelden van opgaven hierbij zijn de ontwikkeling van het knooppunt Leidsche Rijn, de aanpassing van de A28, de verdere ontwikkeling van de OV terminal Utrecht en de Uithoflijn. Deze projecten maken deel uit van het MIRT.
- De ontwikkeling van de Zuidas als economisch toplocatie en infrastructuurknooppunt (weg, spoor, OV). Besluitvorming over het project Zuidasdok moet bijzondere prioriteit krijgen vanwege het belang van de Amsterdamse Zuidas als financieel en zakelijk centrum van Amsterdam en toplocatie voor de vestiging van hoofdkantoren. De infrastructurele projecten zijn opgenomen in het MIRT.
- De ontwikkeling van het programma Amsterdam Connecting Trade (ACT). In het programma komen de belangrijke economische kernen luchthaven Schiphol, zeehaven van Amsterdam en Greenports Aalsmeer en Bollenstreek samen. De inzet van ACT is om het meest duurzame en innovatieve logistieke knooppunt te ontwikkelen voor logistiek aanverwante bedrijven door te werken aan een zo efficiënt mogelijke logistieke keten en versterking van de multimodaliteit. De opgave voor het multimodale knooppunt is de aansluiting voor expresvracht op de HSL

Zuid, een waterterminal en een ongestoorde goederenverbinding over de weg tussen de bedrijventerreinen, Schiphol en Greenport Aalsmeer.

- De schaa sprong van Almere. De gefaseerde schaa sprong van Almere kan in de komende jaren een belangrijke bijdrage leveren aan het realiseren van de (woningbouw)opgaven in de Noordvleugel en de diversiteit en complementariteit binnen het gebied vergroten (verstedelijking, infrastructuur, werkgelegenheid en groen/blauw).
- Het behouden en versterken van de spilfunctie van de Noordvleugel in internationaal internet- en dataverkeer.
- Het investeren in nieuwe gedeelde innovatiefaciliteiten zoals laboratoria, incubators en fablab's. Deze shared faciliteiten zijn de nieuwe fysieke knooppunten voor innovatie, waar studenten, kenniswerkers studenten en ondernemers elkaar ontmoeten.

Het is van belang dat de beschreven acties in het kader van de zeven agendapunten snel en actief worden opgepakt. Voor vier van de agendapunten is in de Bedrijfslevenbrief door het kabinet actief generiek beleid geformuleerd. Het is belangrijk om ambities en acties in de Noordvleugel op het gebied van de zeven agendapunten zo goed mogelijk te laten aansluiten op het beleid van de Rijksoverheid, zoals het topsectorenbeleid. Op die manier worden inspanningen in de Noordvleugel versterkt door acties en maatregelen van het kabinet in het kader van het bedrijfslevenbeleid.

5 Afsluiting

Met de Visie op de Noordvleugel is het verzoek van de Tweede Kamer aan het Ministerie van EL&I ingevuld om een economische visie en agenda voor de Noordvleugel van de Randstad op te stellen. Om de uitdagende ambitie voor de Noordvleugel te realiseren is het van belang om te werken aan de zeven agendapunten zoals die in het vorige hoofdstuk zijn beschreven. De bijbehorende opgaven liggen in sommige gevallen bij het Rijk, soms in hoofdzaak bij de regio, maar veel vaker is er sprake van een gezamenlijke verantwoordelijkheid van Rijk en regio.

Bezien vanuit deze gezamenlijke verantwoordelijkheid kan de Visie op de Noordvleugel niet worden beschouwd als een visie en agenda die op zichzelf staat, maar één die in lijn ligt met een lopend traject van visie- en agendaontwikkeling voor de Noordvleugel, waarin de gouden driehoek partijen in de Noordvleugel zelf het voortouw hebben. In dit verband is de recente krachtenbundeling in de Economic Development Board metropoolregio Amsterdam belangrijk, een samenwerking die inmiddels heeft geleid tot een Kennis- en Innovatieagenda. Deze agenda zal door de Board nader worden uitgewerkt in een bredere economische agenda. Het is belangrijk dat bij de totstandkoming van deze agenda nadrukkelijk rekening wordt gehouden met de actielijnen van de agenda's van de Visie op de Noordvleugel en de topsectoren, en dat de opgaven in deze agenda in samenspraak met het Rijk worden geconcretiseerd. Het ministerie van EL&I zal daarbij namens het Rijk als aanspreekpunt fungeren.

Literatuurlijst

Externe onderzoeken verricht in het kader van de Visie op de Noordvleugel

Van Bussel, I., Van Den Toren (2011) Groei door samenwerking in Almere.

Derudder, B., Witlox, F. (2010) De Noordvleugel in het licht van trends in het mondiale stedensysteem. Universiteit van Gent.

Ernst & Young (2010a) Ontwikkeling van het vestigingsklimaat in de Noordvleugel 1996-2008.

Ernst & Young (2010b) Internationale positie Noordvleugel in greenfield en brownfield investments (2000-2009).

Lambooy, J., Van Oort, F. (2010) De Evolutionaire Economische Wortels van de Noordvleugel. Universiteit Utrecht.

Neffke, F., Burger, M., Boschma, R. en Van Oort, F. (2010) De evolutie van skill-gerelateerde bedrijfstakken in de Noordvleugel van de Randstad. Kansen en Bedreigingen. Universiteit Utrecht/Erasmus Universiteit Rotterdam.

Oort van, F., Van Aalst, I., Burger, M., Lambregts, M., Meijers, E. (2010) Clusters en netwerkeconomie in de Noordvleugel van de Randstad. Universiteit Utrecht.

PBL (2010) De economische kracht van de Noordvleugel van de Randstad. Den Haag-Bilthoven.

PBL (2011) Nederland in Europese systemen en netwerken. Internationale concurrentiepositie van de Noordvleugel van de Randstad. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.

Wall, R. (2010a) De positie van de Noordvleugel in wereldwijde economische netwerken. Wall Research/Institute for Housing and Urban Studies, Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam.

Wall, R. (2010b) De positie van de Noordvleugel binnen internationale M&A-netwerken 2000-2009. Wall Research/Institute for Housing and Urban Studies, Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam.

Bijlage 2: Kabinetsreactie Brainport 2020

1 Inleiding

Eind 2009 heeft het Rijk de burgemeester van Eindhoven verzocht om voor en namens Zuidoost-Nederland te komen tot een samenhangende en integrale samenhangende visie op de ontwikkeling van de Brainport. Een visie op het schaalniveau van Zuidoost-Nederland met Brainport als belangrijke spil daarbinnen en met aandacht voor de grensoverschrijdende verbindingen naar met name Vlaanderen en Noordrijn-Westfalen. Het doel is deze regio verder uit te laten groeien tot een toptechnologieregio van wereldformaat. Met de visie Brainport 2020 en bijbehorend uitvoeringsprogramma is invulling aan deze opdracht gegeven en is het fundament gelegd waarop deze regio verder kan bouwen¹⁶.

Het kabinet onderschrijft de ambitie en visie in Brainport 2020 en de daaruit voortvloeiende uitvoeringsagenda, omdat deze nauw aansluit bij de koers in deze Bedrijfslevenbrief en de agenda's voor de topsectoren. Wat de Brainport 2020-agenda en de filosofie van het nieuwe bedrijfslevenbeleid bindt, is de notie dat economisch succes wordt bepaald door de samenwerking tussen het bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden, de Gouden Driehoek of Triple Helix, die in Zuidoost-Nederland van oudsher sterk is en goed functioneert. Brainport 2020 is ook een krachtig voorbeeld van een aanpak waarin deze partijen hun krachten bundelen en inzetten en zodoende de concurrentiekracht maximaal versterken. Daarbij is niet alleen gekeken naar de opgaven op verschillende beleidsdomeinen, maar is ook actief gezocht naar draagvlak en organiserend vermogen in de regio. Deze combinatie van visie en actiegerichtheid is een aanpak die dit kabinet voorstaat.

Deze kabinetsreactie geeft aan hoe het Rijk zal bijdragen aan de realisatie van de Brainport 2020-agenda. Het realiseren van deze agenda vormt een opgave voor overheden, kennisinstellingen en bedrijven, ieder vanuit diens eigen verantwoordelijkheid. Het Rijk zal bijdragen aan deze ambitie met de maatregelen in de Bedrijfslevenbrief. Dit geldt voor het generieke beleid en de acties voor de topsectoren. Door de sterke clustering van de topsectoren High Tech Systemen en Materialen en Chemie in Zuidoost-Nederland en de sterke posities van Life Sciences, Creatieve Industrie, Agrofood en Energie, vormen de topsectorenagenda's belangrijke uitgangspunten voor de inspanningen van het Rijk en decentrale overheden in Zuidoost-Nederland.

De Brainport 2020-agenda bevat zo'n 70 acties op een viertal domeinen die tezamen de concurrentiekracht van de regio bepalen: *people*, *technology*, *business* en *basics*. Deze kabinetsreactie concentreert zich op de hoofdlijnen in deze uitvoeringsagenda en de acties waar het Rijk een sleutelrol vervult. De regio Zuidoost-Nederland zal twee keer per jaar verslag uitbrengen over de voortgang van de uitvoering van Brainport 2020 aan de Minister van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie.

Realisatie van de Brainport 2020-agenda vereist een goede samenwerking op alle niveaus van betrokken bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden. De Minister van EL&I zal de regio bijstaan in het oplossen van knelpunten.

2. People: het versterken van de aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt

Hoofdlijn Uitvoeringsprogramma People

Op alle niveaus is onderwijs van hoge kwaliteit nodig dat aansluit bij wat de bedrijven vragen.

Belangrijke actielijnen uit het uitvoeringsprogramma zijn:

- Excellent onderwijs op alle niveaus passend bij de behoefte van clusters
- Hogere instroom en aantrekken van (internationaal) technisch talent
- Flexibel werkende arbeidsmarkt
- Duurzame inzetbaarheid van de beroepsbevolking (Leven Lang Leren)

¹⁶ De complete Brainport 2020-agenda is te downloaden op www.brainport.nl/brainport2020

Een goed opgeleide beroepsbevolking is cruciaal om de ambities van de topsectoren waar te maken. Dit betreft het opleiden en aantrekken van kenniswerkers en zeker ook voldoende vakmensen die de kunst verstaan van het omzetten van ideeën in producten. Vooral in de maakindustrie, die dominant aanwezig is in Zuidoost-Nederland, is de schaarste aan voldoende middelbaar en hoger opgeleid technisch personeel manifest en is het ondervangen van deze tekorten één van de prioriteiten om de economische ambities waar te kunnen maken.

Wat betreft de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt heeft het kabinet al een aantal ambitieuze maatregelen genomen om het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en hoger onderwijs (ho) toekomstbestendig te maken¹⁷. De samenwerking tussen bedrijfsleven en onderwijsinstellingen wordt daarbij verstevigd. Hoewel nationale regie noodzakelijk is, moet deze samenwerking voor een belangrijk deel op regionaal niveau gestalte krijgen. Het kabinet acht de *people*-agenda daarmee een speerpunt van de Brainport 2020-agenda.

De Brainport 2020-agenda erkent de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven en de sociale partners bij een goed werkende arbeidsmarkt op alle niveaus. Zo kunnen afspraken tussen werkgevers en werknemers over een regionaal arrangement voor werkzekerheid inderdaad de aantrekkelijkheid van het werken in topsectoren vergroten. Werkgevers en werknemers kunnen zelf investeren in de blijvende inzetbaarheid van werknemers, door bijvoorbeeld afspraken te maken over de inzet van O&O-fondsen.

Vanwege de clustering van topsectoren in Zuidoost-Nederland acht het kabinet een ambitieuze uitwerking van een regionale onderwijsagenda nodig. Op de volgende punten ligt een nauwe aansluiting van de regionale en de nationale agenda voor de hand:

- De topsectoren gaan een human capital agenda voor de langere termijn opstellen en zullen onderwijsinstellingen hierbij betrekken. De agenda's bevatten o.a. een analyse van de behoefte aan human capital in de topsector, een gezamenlijke visie op het onderwijs (van vmbo tot wo en scholing) dat daarvoor nodig is en afspraken over bijdragen van onderwijs en bedrijfsleven aan de uitvoering van de agenda. Het kabinet roept daarom de regio's in Zuidoost-Nederland op om voortvarend aan deze human capital agenda's bij te dragen.
- Om structureel aandacht voor de instroom in bèta-opleidingen te borgen in het systeem stimuleert het kabinet in aanvulling op generieke maatregelen de komende jaren publiek-private samenwerkingsverbanden in technische sectoren, zoals de Centres of Expertise. Om versnippering in deze aanpak te voorkomen, verzoekt het kabinet de regio's in Zuidoost-Nederland – in overleg met het Platform Bètatechniek – in de regionale onderwijsplannen te zorgen voor afstemming tussen technische sectoren als chemie, water, high tech en agrofood.
- In de Strategische Agenda voor het Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap wordt uitvoering gegeven aan een ambitieus pakket van maatregelen: selectie aan de poort en collegegelddifferentiatie krijgen een vaste plek in het stelsel, de informatievoorziening voor studenten wordt beter, instellingen moeten zich sterker profileren en versnippering van onderwijsaanbod tegengaan en er komt meer samenhang tussen onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven. Het kabinet verwacht dat de universiteiten in Eindhoven, Maastricht en Tilburg de uitwerking van deze agenda actief oppakken.

Voor de andere onderdelen van het *people*-programma zijn nadrukkelijk bedrijven, decentrale overheden of kennisinstellingen aan zet. De acties sluiten goed aan bij de filosofie van de Bedrijfslevenbrief en de maatregelen in de Bedrijfslevenbrief. Dat geldt bijvoorbeeld voor de maatregelen om het aantrekken en behouden van voldoende kenniswerkers uit het buitenland te stimuleren. Het kabinet gaat de succesvolle Kennismigrantenregeling continueren en verder versterken. Tegelijkertijd blijft het creëren van een gunstig woon- en werkklimaat – als wapen in de wereldwijde '*battle for talent*' – de primaire verantwoordelijkheid van decentrale overheden.

¹⁷ Actieplan MBO 2011-2015 en de Strategische Agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap

3. Technology: een aantrekkelijk innovatieklimaat door betere benutting van kennis

Hoofdpijn uitvoeringsprogramma Technology

Naar een internationale toppositie in onderzoek en ontwikkeling en valorisatie van kennis in de topsectoren, gericht op maatschappelijke uitdagingen.

Belangrijke actielijnen uit het programma zijn:

- Waarborgen van een open innovatie ecosysteem
- Creëren van massa in de publieke R&D-infrastructuur
- Betere verbinding van publieke en private R&D-capaciteit in Toptechnologie regio Eindhoven-Leuven-Aken (TTR ELAt).
- Optimale benutting van de vooraanstaande kennis - en technologiepositie van TTR ELAT binnen de Europese kennisinfrastructuur

Nederland moet de plek worden waar duurzame innovatie oplossingen worden ontwikkeld en waar kennis stroomt. Voortbouwende op de ambitie van ondernemers en onderzoekers dragen overheden zorg voor een klimaat waarin het aantrekkelijk wordt om in Nederland te innoveren. Zuidoost-Nederland kent in een aantal topsectoren kennisconcentraties die een bijdrage aan die ambitie leveren. Deze regio heeft daarnaast al aangetoond hoe succesvol de samenwerking tussen overheden, bedrijfsleven en kennisinstellingen kan zijn. De recente uitverkiezing van de regio Eindhoven tot "slimste regio ter wereld" is dan ook een bevestiging dat de Triple Helix in deze regio werkt. Kennisinstellingen en bedrijven moeten samen met overheden blijven werken aan dergelijke goed functionerende ecosystemen. Door de nabijheid tot andere Europese kennisconcentraties, zoals Leuven, Luik en Aken, heeft de Brainportregio hiervoor een goede uitgangspositie.

De Bedrijfslevenbrief bevat de hoofdlijnen van het nationale beleid om dit te realiseren. Ten eerste wordt het voor ondernemers aantrekkelijker gemaakt – onder meer via een nieuwe fiscale faciliteit, de RDA - om te innoveren. Ten tweede krijgen kennisinstellingen ruimte voor fundamenteel onderzoek en prikkels om samen te werken met het bedrijfsleven en kennis in de praktijk toe te passen. De onderleggers voor het nieuwe kennis- en innovatiebeleid vormen de kennis- en innovatiecontracten voor de topsectoren. Bedrijven zullen bijdragen aan deze innovatiecontracten en daarvoor fiscale prikkels ontvangen. De rijksoverheid zet generieke middelen in om deze innovatiecontracten te ondersteunen via het NWO, TNO/DLO/GTI's, het Innovatiefonds MKB+, de IPC-regeling en via het stimuleren van samenwerking tussen kenniswerkers van bedrijven en kennisinstellingen.

De private en publieke inzet op de innovatiecontracten voor topsectoren zullen een grote weerslag hebben op de publiek-private samenwerking in de Brainportregio. De publieke ondersteuning van private R&D zal meer dan evenredig neerslaan in deze regio, vanwege de grote concentratie aan private R&D-activiteiten. Voor ontwikkeling en financiering van publiek-private samenwerkingsverbanden zullen de innovatiecontracten voor de topsectoren de basis vormen. In 2012 zal de continuïteit van de bestaande Technologische Topinstituten en Publiek private samenwerkingsverbanden worden verzekerd. Daarna zal de financiering volgens de nieuwe werkwijze in de Bedrijfslevenbrief plaatsvinden.

Om de ambities in de Brainport 2020-agenda waar te kunnen maken zijn de volgende aandachtspunten van cruciaal belang:

- Het kabinet roept de decentrale overheden in Zuidoost-Nederland op om een bijdrage te leveren aan de innovatiecontracten voor in ieder geval de topsectoren High tech systemen en materialen en Chemie. Daarnaast liggen er kansen voor Energie (met het Solliance-programma als basis), Agrofood, Life Science, Creatieve Industrie en Logistiek. Binnen het nationale kader van een innovatiecontract kan een dergelijke bijdrage innovatie-activiteiten in de regio verankeren. Dit geldt in het bijzonder voor de versterking van de High Tech Campus Eindhoven, Chemelot Campus en andere innovatiecampussen.
- De Strategische Agenda voor het Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap biedt het kader om de ambities voor de publieke onderzoeksinfrastructuur in de Brainport 2020-agenda te verwezenlijken. Dit geldt voor investeringen in grootschalige onderzoeksinfrastructuur en

onderzoeksspeerpunten van kennisinstellingen en bedrijven. Het kabinet roept universiteiten en hogescholen in Zuidoost-Nederland op om deze agenda voor kwaliteitsverhoging, specialisatie en profilering voortvarend op te pakken.

- In lijn met het voorstel voor een Kenniswerkersregeling 2.0, zal het kabinet de mobiliteit van kenniswerkers tussen bedrijven en kennisinstellingen fiscaal stimuleren.
- Het kabinet wil samen met bedrijven en kennisinstellingen in Zuidoost-Nederland optrekken in Europa en aansluiten bij de Europese kennisagenda. Een bijzondere kans ligt in een goede samenwerking met de kennisclusters over de grens en versterking van de impact van Europese *Knowledge and Innovation Communities* (KIC's). Door de nabijheid van economische centra als Leuven, Luik en Aken, heeft Zuidoost-Nederland hiervoor een aantrekkelijke uitgangspositie. Met de aanwezigheid van al een tweetal co-locaties van deze Europese kennis- en innovatiegemeenschappen, is het fundament neergelegd voor een leidende positie in het Europese innovatiesysteem. Het kabinet wil deze verbindingen blijven ondersteunen, opdat regionale, nationale en Europese instrumenten elkaar maximaal weten te versterken.
- Daarnaast vormt een verdieping van de economische samenwerkingsrelatie met Noordrijn-Westfalen, Vlaanderen en Wallonië een gedeelde ambitie waar het kabinet in de komende jaren verder inhoud aan wil geven. Het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw & Innovatie ijvert al enkele jaren met betrokken decentrale overheden voor een versterking van het innovatiegehalte van de Europese programma's en meer vraagsturing door middel van een sterkere betrokkenheid van bedrijfsleven en kennisinstellingen in de grensoverschrijdende programma's. De grensoverschrijdende clusterregeling, die deze ambities binnen de Euregio-Maasrijn dient te helpen verwezenlijken, zal met sterke ondersteuning vanuit het Rijk, de provincies, het LIOF en de BOM nog in 2011 van start kunnen gaan.

4. Business: optimale faciliteiten voor een aantrekkelijk ondernemingsklimaat

Hoofdpijn Uitvoeringsprogramma Business

Het domein *Business* richt zich op het creëren en versterken van netwerken, zodat het makkelijker wordt voor bedrijven om zaken te doen, binnen de regio en internationaal.

- Belangrijke actielijnen uit het uitvoeringsprogramma zijn:
- Inrichten van drie proeftuinen om op grote schaal te experimenteren met slim rijden, elektronische zorg en opwekken duurzame energie
- Overheden in Zuidoost-Nederland gaan zelf innovatieve producten en diensten kopen
- Uitbreiden en versterken van het netwerk van toeleveranciers
- Aantrekken van buitenlandse bedrijven die de clusters in Zuidoost-Nederland versterken
- Stimuleren van ondernemerschap

Ondernemerschap is de sleutel voor groei en economische ontwikkeling. Overheden scheppen de condities om ondernemerschap te bevorderen en bedrijven te helpen groeien. Binnen het bedrijfslevenbeleid neemt het kabinet een reeks van maatregelen die bijdragen aan een aantrekkelijk ondernemingsklimaat.

Door knelpunten weg te nemen (verminderen regeldruk en één ondernemersloket voor overheidszaken), door de toegang tot kapitaal voor ondernemers te verbeteren en door het benutten van de inkoopkracht van overheden als aanjager voor innovaties. Ook bij de acquisitie van buitenlandse investeringen en de focus van economische missies staat het kabinet een meer integrale aanpak voor die goed aansluit bij de Brainport 2020-agenda.

Om een aantrekkelijk ondernemingsklimaat te scheppen en een aantrekkelijke vestigingsplaats te vormen voor bedrijven en kenniswerkers, zullen overheden nadrukkelijk samen op moeten trekken. Op de volgende punten moeten regionale en nationale agenda goed op elkaar aansluiten:

- Met proeftuinen kan het potentieel van kennis, innovatieve bedrijven en startende ondernemingen sneller de weg naar de markt vinden.

De plannen voor drie grootschalige proeftuinen in Zuidoost-Nederland getuigen van veel

ambitie en komen overeen met de adviezen van de topteams. Het kabinet gaat proeftuinen stimuleren voor het testen en demonstrenen van innovaties. De resultaten worden uitgedragen als *best practice*. De regio wordt gevraagd de plannen voor de proeftuinen verder uit te werken in nauwe aansluiting met de topsectorenagenda's.

- Met innovatiegericht inkopen kan de overheid ondernemers uitdagen om met innovatieve oplossingen te komen. Het kabinet wil het koopkrachtpotentieel van overheden inzetten voor het vinden van innovatieve en duurzame oplossingen voor maatschappelijke problemen. De decentrale overheden in Zuidoost-Nederland delen deze ambitie van het kabinet. Het kabinet vraagt deze overheden deze plannen verder uit te werken een aan te sluiten bij de maatregelen in de Bedrijfslevenbrief. Zo gaan overheden in samenwerking met de sectoren Water, Energie, Chemie, Creatieve Industrie en High Tech een agenda voor innovatiegericht inkopen ontwikkelen en er komen 'themagerichte tafels innovatiekansen' om de inkoopbehoeften van Rijk en regio inventariseren. Ook wordt onderzocht hoe de overheidsinvesteringen van toekomstige succesvolle SBIR projecten terugbetaald kunnen worden en op welke wijze overheidspartijen gestimuleerd kunnen worden om bij te dragen aan op innovatieontwikkeling gerichte inkooptrajecten.
- Bij de acquisitie van buitenlandse investeringen legt de *Netherlands Foreign Investment Agency* (NFIA) nadruk op het aantrekken van hoogwaardige, strategische investeringen in de topsectoren, met speciale aandacht voor bedrijfsfuncties die onze topsectoren versterken, zoals hoofdkantoren en R&D. In lijn met de aanpak in de Bedrijfslevenbrief en de Brainport 2020-agenda zullen bedrijven, kennisinstellingen en decentrale overheden in de Brainportregio actiever worden betrokken bij het acquisitiebeleid, zodat tot een meer complementaire aanpak kan worden gekomen. Het aantal acquisities van buitenlandse topbedrijven kan hiermee worden vergroot en beter worden verankerd.
- De Brainport 2020-agenda wijst terecht op het belang van een goed innovatie-instrumentarium voor het MKB. Het kabinet heeft instrumenten om innovatie te stimuleren waar ondernemers in Zuidoost-Nederland optimaal gebruik van moeten maken. Het kabinet stelt een Innovatiefonds MKB+ in van €500 mln. en verhoogt het budget van de Borgstellingsregeling MKB (BMKB) naar € 1 miljard. De succesvolle regeling InnovatiePrestatiecontracten (IPC), die MKB bedrijven in staat stelt gezamenlijk innovatieprojecten uit te voeren, wordt gecontinueerd en het budget wordt verhoogd van €9 naar €25 mln. Ook wordt de kwaliteit van de IPC-regeling verbeterd en beter toegankelijk gemaakt.
- Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), waaronder de Brabantse Ontwikkelingsmaatschappij (BOM) en Limburgse ontwikkelings- en investeringsmaatschappij (LIOF), gaan hun activiteiten richten op de topsectoren. Kerntaken van de ROM's zijn kennisvalorisatie, aantrekken van buitenlandse ondernemingen in samenspraak met de NFIA en de participatiebedrijven van de ROM's vertrekken risicokapitaal aan innovatieve bedrijven. Dit is aanvullend op het Innovatiefonds MKB+.

5. Basics: de juiste condities voor een onderscheidend vestigingsklimaat

Hoofdpijn Uitvoeringsprogramma Basics

Doel is het creëren van excellente basisrandvoorwaarden waarmee Zuidoost-Nederland de internationale concurrentiestrijd kan aangaan met concurrerende kennisomgevingen wereldwijd, tot uitdrukking komend in:

- Excellente (inter)nationale bereikbaarheid, o.a. door het verbeteren van de A2, A58, A67, N69, het aanleggen van de verkeersruit ten oosten van Eindhoven en het aansluiten van intercity's op stations voor hogesnelheidslijnen in Düsseldorf, Luik en Aken
- Toplocaties voor de kenniseconomie, o.a. door het aanleggen van ultrasnel breedband internet voor iedereen in Zuidoost-Nederland
- Een attractieve woon- en leefomgeving voor (inter)nationale kenniswerkers
- Brainport: trots in de regio, herkenbaar in de wereld

De Bedrijfslevenbrief benoemt tal van maatregelen die de basisvoorwaarden van het vestigingsklimaat in Zuidoost-Nederland helpen verbeteren. Juist in deze sfeer komt het aan op een goede aansluiting tussen investeringen van de rijksoverheid, decentrale overheden en het bedrijfsleven. In lijn met de Ontwerp Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte, die 14 juni 2011 aan de Tweede Kamer is toegezonden, zet het Rijk vooral in op het verbeteren van de (internationale) bereikbaarheid via onder meer weg, spoor en lucht. Decentrale overheden hebben het voortouw voor een goed woon- en werkklimaat en een voldoende kwalitatief aanbod van groen, cultuur en sport. Investeringen in bijvoorbeeld breedbandinternet is een zaak van het bedrijfsleven.

In de sfeer van het Basics-programma heeft het Rijk een eigen verantwoordelijkheid voor de volgende onderdelen:

- In lijn met de Ontwerp Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte heeft het kabinet aangegeven dat verbetering van het vestigingsklimaat van de Brainport een opgave van nationaal belang is. In overleg met decentrale overheden en het bedrijfsleven zal voor deze regio voorteen urgentie-aanpak worden uitgewerkt, in combinatie met een regionale aanpak van een betere benutting van de infrastructuur (Beter Benutten). In het Bestuurlijk Overleg over het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport van 31 mei 2011 hebben het Rijk en decentrale overheden afspraken gemaakt over de aanpak van onder meer de A58, en de A67. In dit Bestuurlijk Overleg hebben het Rijk en decentrale overheden ook afgesproken de gevolgen en een mogelijke aanpak uit te werken voor het handhaven, verbeteren of realiseren van spoorverbindingen met de ICE-stations van Düsseldorf, Aken en Luik. Daarnaast heeft de Tweede Kamer in februari 2011 ingestemd met het Aldersadvies over Eindhoven Airport. De betrokken partijen aan de Alderstafel zullen de uitvoering van de gemaakte afspraken voortvarend ter hand nemen. De landzijdige ontsluiting van Eindhoven Airport is hierbij een belangrijk onderzoeks- en aandachtspunt.
- Het kabinet erkent het belang van een krachtige internationale branding en maakt werk van de aanbevelingen van de topteams om Nederland effectiever te promoten in het buitenland. Het is noodzakelijk dat overheden - Rijk en decentrale overheden -, kennisinstellingen en bedrijven daarbij hun krachten bundelen. Reisprogramma's, promotiecampagnes en acquisitieactiviteiten zullen zoveel mogelijk worden gebundeld en gecoördineerd. De branding van de Brainport in het buitenland moet dus aansluiten bij de branding van Nederland en de topsectoren. Zij zullen elkaar dan versterken, bijvoorbeeld door zichtbaar te maken welke concentraties van clusters van wereldformaat ons land bezit.

6. Afsluiting

Met de Brainport 2020-agenda is een belangrijke basis gelegd voor realisatie van de ambitie van Zuidoost-Nederland om uit te groeien tot een technologische topregio van wereldformaat. Het kabinet onderschrijft de aansluiting op de topsectoren aanpak ondersteunt deze ambitie. Met het betrokken bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden wil zij zich hier blijvend voor inzetten, opdat Zuidoost-Nederland een *top economy* en een *smart society* wordt.

Bijlage 3: Bijdragen decentrale overheden aan de topsectoren

Inleiding

Decentrale overheden zijn verantwoordelijk voor de regionale economie en kunnen daarom bijdragen aan de topsectoren, zoals een aantrekkelijk vestigings- en leefklimaat. Dit geldt ook voor regionale bereikbaarheid, regionale samenwerking, regionale arbeidsmarkt. Gezien het belang van actieve betrokkenheid van decentrale overheden voor de agenda's van de topsectoren is de topteams gevraagd aandacht te besteden aan de rol van decentrale overheden bij de topsectoren. Na het verschijnen van de adviezen van de topteams is een inventarisatie gemaakt waar investeringen van decentrale overheden in regionaal economisch beleid de topsectoren agenda's kunnen versterken. De decentrale overheden spreken hun waardering uit voor het feit dat ze worden betrokken bij de nieuwe aanpak. Een goede afstemming tussen Rijk en regio wordt noodzakelijk geacht om de krachten te bundelen en versnippering tegen te gaan. Men steunt de topsectorenaanpak en levert graag een bijdrage aan deze nieuwe aanpak. Ook in de regio worden keuzes voor thema's en sectoren gemaakt. In alle gevallen is daarbij, net als in de topsectoren aanpak, de triple helix ('gouden driehoek') leidend.

Er wordt door decentrale overheden waardering uitgesproken voor het aanbrengen van focus. Wel wordt aangetekend dat regionaal economisch beleid zich zelden onder één topsector laat vatten. Juist op de grenzen van de topsectoren ('cross-overs') gebeuren de interessante dingen. Decentrale overheden zeggen bij te kunnen dragen aan de topsectoren door bijvoorbeeld innovatiegericht in te kopen. Clustervorming en campusvorming zijn andere onderwerpen waar regionale initiatieven sterk kunnen bijdragen aan de topsectoren, evenals een goede aansluiting van onderwijs op de arbeidsmarkt. Ze zijn over het algemeen zeer geïnteresseerd in aansluiten bij het nationaal Innovatiefonds MKB+. Deze aansluiting van regionale fondsen bij het nationale fonds zal in de komende periode verder uitgewerkt worden. Ten slotte geven decentrale overheden aan samen met het Rijk tot een nationale acquisitiestrategie voor buitenlandse investeerders en een strategische reisagenda te willen komen. Deze bijlage biedt een overzicht van regionale initiatieven en investeringen op het gebied van kennis en innovatie, ondernemerschap, onderwijs en arbeidsmarkt, en internationalisering. De bestaande samenwerking tussen Rijk en de Noordvleugel van de Randstad en Brainport 2020 zijn als aparte bijlagen bij deze Bedrijfslevenbrief opgenomen (Visie op de Noordvleugel en kabinetsreactie Brainport 2020, resp. bijlage 1 en 2).

1. Kennis en innovatie

Decentrale overheden leveren een bijdrage aan het stimuleren en versterken van kennis en innovatie in de topsectoren. Belangrijke onderwerpen hierbij zijn: innovatief inkopen, campusvorming, experimenteerruimte en proeftuinen en regionale netwerkvorming en financiering. Door de samenkomst van verschillende sectoren in de regio, kunnen decentrale overheden meerwaarde leveren voor cross-sectorale netwerkvorming en valorisatie door het aanbieden van proeftuinen en experimenteerruimte voor cross-sectorale experimenten.

Innovatiegericht inkopen

Veel decentrale overheden geven aan een rol te gaan spelen op het gebied van innovatiegericht inkopen (launching customer). Dit sluit aan op de wens van verschillende topteams dat overheden hier een actievere rol gaan spelen. De provincie Limburg wil het inkoopbeleid zo 'innovatief' mogelijk maken en met het Rijk verder praten over pilots in dit verband. Ook Provincie Noord-Brabant wil een rol spelen op het gebied van innovatief inkopen. De Brainportregio en Metropoolregio Amsterdam zouden zich graag als pilot regio voor innovatiegericht inkopen door overheden (bv. uitrol SBIR) door het Rijk aan laten merken.

Decentrale overheden richten zich op dit vlak op de voor hen relevante (top)sectoren. Zo geeft de gemeente Den Haag aan de mogelijkheden te onderzoeken om als 'launching customer' te fungeren op het gebied van veiligheid. Zeeland wil graag met het Rijk praten over innovatief inkopen op het terrein van de biobase-industrie. Veel decentrale overheden geven aan dat ze ruimte beschikbaar stellen voor innovatieve experimenten of om pilots van innovatieve concepten bijvoorbeeld voor deltatechnologie. De drie noordelijke provincies, Noord-Brabant en Zeeland geven aan te willen dienen als proeftuin / experimenteerruimte voor de voor hen relevante topsectoren. In Zuid-Holland en Almere zullen proeftuinen voor de zorg worden ingericht.

De bereidheid van decentrale overheden op dit vlak creëert de ruimtelijke mogelijkheden voor het doorgroeien van de topsectoren.

Campussen

Regionale initiatieven voor campusvorming sluiten aan bij het nieuwe topsectorenbeleid. In de provincie Noord-Brabant loopt bijvoorbeeld het Programma 'Samen Investeren in Brabant Stad' (totale investering 1,4 miljard euro). Dit programma loopt door tot en met 2013 en hieruit wordt in Noord-Brabant geïnvesteerd in campusvorming en innovatiestimulering voor automotive, agrofood, logistiek, high tech systemen, life sciences, creatieve industrie en chemie (maintenance). De provincie Flevoland investeert, in samenwerking met de WUR, in een 'emerging diseases campus'. Utrecht investeert verder in het Utrecht Science Park. In Oss gaan gemeente, provincie en de BOM samen met het Rijk investeren in een nieuwe Life Science campus.

In Gelderland loopt het programma 'Food Valley ambitie 2020' waarin overheden en WUR investeren in de ontwikkeling van de Food Valley kennis-as en de "kraamkamer" voor innovaties in de agrofoodsector. Voor de topsector Life Sciences draagt Gelderland 1,5 miljoen euro bij aan de opzet van een Center for Translational Medicine. Dit vehikel om onderzoek aan derden aan te bieden zal op termijn uitgroeien tot een campus voor onderzoek en bedrijfsleven op het gebied van medicijnontwikkeling. De provincie Overijssel investeert samen met regionale kennisinstellingen en bedrijven in de ontwikkeling van Kennispark Twente in Enschede en de Kenniscampus Polymeren in Zwolle. In de Zuidvleugel wordt in regionaal verband samengewerkt aan ontwikkeling van- en investeringen in campussen en living labs. Hieronder vallen het Leiden Bio Science Park en Science Port Holland: DSM Delft Noord, TIC Delft, Merwe-Vierhavens, Hoboken, Erasmus Medisch Centrum en de RDM campus. Limburg investeert in het uitbouwen van de Maastricht Health Campus in samenhang met de Chemelot Campus, tot een internationaal gerespecteerde valorisatie-campus. Zeeland investeert in het Maintenance Value park Terneuzen, gericht op innovatie en kennisvalorisatie in de onderhoudssector. De Metropoolregio Amsterdam werkt met het metrocampus concept, waarbij de totale stadsregio als campus voor Creatief en ICT fungeert. Noord-Nederland blijft de komende jaren voor vele miljoenen investeren in uitbouw van de Watercampus in Leeuwarden en de Healthy Ageing/Life Sciencecampus in Groningen. Op de in ontwikkeling zijnde Healthy Ageing Campus Netherlands wordt naast de bestaande UMCG-gebouwen en faciliteiten, incubators, labruimtes en kantoren (26.000 m²), geïnvesteerd in op de wensen van bedrijven toegespitste gebouwen zoals een incubator en een R&D Hotel. Tot en met 2017 wordt 20.000 m² bedrijfsruimte ontwikkeld met een totale investering van 46 miljoen euro.

Regionale netwerkvorming

Overheden, kennisinstellingen, onderwijs en bedrijfsleven werken samen aan het stimuleren van innovatief ondernemerschap de zgn. gouden driehoek of triple helix. Om overlap te voorkomen wordt er door decentrale overheden onderling actief samenwerking gezocht.

De provincie en steden in de Zuidvleugel werken bijvoorbeeld samen in Medical Delta (life Sciences), DelTri (haven en logistiek) en TriDelta (medisch en zorg, clean tech, architectuur en design) en zetten met initiatieven als Rotterdam Climate Initiative, Clean Tech Delta en Delft Blue Technology en de proeftuin maritieme innovatie sterk in op het realiseren van cross-overs. Ook is er de cross-over tussen de Mainport (Rotterdam) en de Greenport (Westland) dat zich op termijn moet ontwikkelen tot Growport; twee sterke clusters worden zo verbonden. Verduurzaming en biobased economy zijn hierbij sleutelwoorden. De provincie Flevoland investeert met regionale partners 15 miljoen euro in clustervorming rond het thema composieten via 'Compoworld'.

Gelderland en Overijssel investeren in het organiserend vermogen voor de sector Energie en Milieutechnologie evenals de Metropoolregio Amsterdam met 'Aim for new Energy'. Noord-Nederland wil investeren in het bijeen brengen van partijen, het cofinancieren en ontwikkelen van projecten en het opzetten van initiatieven ten behoeve van kennisvalorisatie in de topsector water. Noord-Brabant kiest in haar economisch beleid voor een integrale, triple helix aanpak. Dit heeft geleid tot een aantal structurele samenwerkingsvormen, zoals bijvoorbeeld het PACT Brabant (samenwerking tussen alle partners op gebied van arbeidsmarkt). In de Brabantse Energie Agenda is 71,2 miljoen euro beschikbaar vooral bestemd voor het biobased cluster in Zuid-West Brabant en het solar & energie cluster in Zuid-Oost Brabant. Een interessant regio-overstijgend initiatief is de samenwerking tussen de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg bij de uitbouw van het samenwerkingsverband World Class Maintenance.

Innovatiefonds MKB+

Decentrale overheden zijn geïnteresseerd in aansluiting bij een nationaal Innovatiefonds MKB+. In de regio wordt ook steeds minder gedacht in subsidies en meer in financiële ondersteuning met een revolverend karakter. Om te voorkomen dat regionale initiatieven en lokale fondsen qua opzet en systematiek te veel uiteen gaan lopen zal de wijze van afstemming, het opgaan in, of aansluiten bij het nationaal Innovatiefonds de komende tijd verder worden onderzocht. De samenwerking met de provincie Gelderland is vooralsnog het meest concreet.

Gelderland heeft voor de periode 2011-2015 100 miljoen euro aan revolverende middelen beschikbaar voor co-financiering in Gelderse innovatieprojecten/faciliteiten in de topsectoren AgroFood, LifeSciences en Energie en heeft aangegeven interesse te hebben in deelname in het Innovatiefonds MKB+. Eind 2011 wordt gestart met een revolverend fonds van 10 miljoen euro. Limburg stelt meer dan 40 miljoen euro beschikbaar voor het Concurrentiekrachtfonds (2011 – 2014) en 15 miljoen euro voor een MKB-Innovatiefonds. Daarnaast investeert de provincie risicodragend via het Innovatiefonds Limburg. De provincie Overijssel investeert in de komende vier jaar 250 miljoen euro in een fonds voor energiebesparing, hernieuwbare energie en innovatie. Het geld is in te zetten voor risicodragende investeringen, gedeeltelijk revolverend. Ook Overijssel geeft aan met het Rijk in gesprek te willen over samenwerking met het Innovatiefonds MKB+. Naast de hiervoor genoemde voorbeelden zijn nog fondsen genoemd door Noord-Brabant (Energie Agenda, 71,2 miljoen euro), Zeeland (6 miljoen euro voor een biobased investeringsfonds) en de participatie van Rotterdam en Delft (12 miljoen euro voor Clean Tech Early Stage fund). In de Metropoolregio investeert de EDBA de komende jaren via het Dakfonds. Hieronder valt o.a. een speciale fonds voor de Life Sciences. Verder is er in Amsterdam 60 miljoen euro beschikbaar voor een energietransitiefonds. Er bieden zich volop mogelijkheden aan om de aansluiting tussen de fondsen op het gebied van financiering en systematiek in de komende tijd verder uit te werken.

2. Ondernemerschap

Decentrale overheden spelen een belangrijke rol bij het stimuleren en faciliteren van ondernemerschap in eigen regio. Provincies en steden hebben in de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in ondernemerschap, ruimte, mobiliteit en vermindering van de regedruk. Ook is door provincies geïnvesteerd in organiserend vermogen, regionale innovatie-programma's en in kennis en onderwijs. Deze investeringen zullen in de komende jaren onverminderd doorgaan.

Business development

Veel van de regionale investeringen op het vlak van ondernemerschap zijn te koppelen aan één of meerdere topsectoren. Bij deze regionale initiatieven is de triple helix ('gouden driehoek') leidend. Overheden, kennisinstellingen, onderwijs en bedrijfsleven werken in de regio samen aan het vergroten van het ondernemerschap. Dit heeft in de afgelopen jaren geleid tot netwerkorganisaties, platforms, 'Valleys' en 'Delta's'. Bijna alle decentrale overheden geven aan te blijven investeren in dergelijke publiek-private organisaties. In Noord Nederland zal Energy Valley, als platform en projectmanager voor energie -initiatieven in Noord Nederland en Noord-Holland, de komende periode vanuit het regionale bestuur financieel worden ondersteund. Gelderland zal de komende jaren investeren in het organiserend vermogen van Health Valley en Food Valley en er zal geïnvesteerd worden in een soortgelijke structuur voor energie en milieutechnologie. Ook Utrecht (met o.a. Utrecht valorisatie centre, Utrecht Life Sciences, Dutch Game Garden), de metropoolregio Amsterdam (Amsterdam BioMed Cluster, Amsterdam ICT Cluster, Creative Cities Amsterdam) en de Zuidvleugel (b.v. Clean Tech Delta, Medical Delta, Rotterdam Climate Initiative en Tridelta) geven aan te blijven investeren in het versterken van het regionale innovatienetwerk. Een voorbeeld van samenwerking van bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheden in de Noordvleugel is de Economic Development Board Amsterdam (EDBA). De Zuidvleugel legt de laatste hand aan een uitvoeringsprogramma waarin de bestuurlijke partners afspraken maken over programma's die een schaa sprong mogelijk maken bij 11 door de Zuidvleugel geselecteerde sectoren. Deze sectoren sluiten goed aan bij de topsectoren. Flevoland heeft met het Life Sciences Innovation Network Flevoland gericht op business development en clustervorming inmiddels al ca. 30 jonge Lifescience ondernemingen verenigd. Limburg werkt aan de triple helix rond de campus Chemelot, Healthcampus Maastricht en Greenport Venlo. In Zeeland is de Delta Academy opgericht om daarmee een slag te maken naar valorisatie van ontwikkelde kennis. De regio's met een Regionale ontwikkelingsmaatschappij (ROM) zien voor deze ROM's een taak weggelegd in het topsectorenbeleid. Hieruit volgt de oproep van onder meer de provincies Noord-

Brabant en Limburg om het overleg met het Rijk over de toekomstige rol van deze instanties voortvarend op te pakken. ROM's zijn voor het MKB bekende aanjagers van innovatie. De provincie Gelderland geeft aan samen met het Rijk te willen investeren in uitbreiding van de business-development capaciteit van de ROM's (Oost NV). Daarnaast fungeren ROM's ook als investeerders in innovaties bij het MKB. Voor de provincie Noord-Brabant is deze kennis en ervaring van de Brabantse ontwikkelingsmaatschappij (BOM) aanleiding om twee extra kapitaalfondsen bij de BOM onder te brengen.

Ruimte

Veel decentrale overheden geven aan te werken aan het instellen van gebieden waar geëxperimenteerd wordt met nieuwe wet- en regelgeving (regelluwe zones, koepelvergunningen etc.). De gemeente Dordrecht/regio Drechtsteden gaat investeren in de ontwikkeling van locaties voor delta- en maritiem gerelateerde bedrijvigheid, met name voor de binnenvaart.

De provincie Limburg ziet de groeiende ruimtebehoefte voor de tuinbouwsector en geeft aan tot 2040 te investeren in een extra 1.000 ha voor de Greenport Venlo. Andere decentrale overheden koppelen ondernemerschap en stimulering van innovaties aan integrale gebiedsontwikkeling: voorbeelden zijn Overijssel, 96 miljoen euro voor Innovatiedriehoek, high tech, Gelderland (regio en WUR) investeert in de ontwikkeling van de 'Foodvalley kennis-as', Rotterdam (Stadshavens, clean tech en duurzaamheid) en Zeeland (Kanaalzone, biobased). De investeringen van decentrale overheden op dit vlak creëren de ruimtelijke mogelijkheden voor het doorgroeien van de topsectoren.

Bereikbaarheid/mobiliteit

Bereikbaarheid is een belangrijk thema. Elke regio heeft zo zijn eigen economische zwaartepunten (clusters) en bijna alle decentrale overheden geven aan in de komende jaren te investeren in het verbeteren van de bereikbaarheid. Voorbeelden van geplande investeringen in bereikbaarheid die aansluiten bij het topsectorenbeleid: Gelderland investeert 300 miljoen euro in het doortrekken van de A15. De provincie Limburg gaat investeren in de bereikbaarheid van Chemelot (o.m. via het spoor), Utrecht en Rijk investeren in verbetering van de draaischijffunctie van Utrecht. Verder investeert Utrecht in een tramverbinding naar het Science Park, de gemeente Delft investeert in de bereikbaarheid van de Technologische Innovatie Campus (campus TU Delft en bijbehorend techpark). Voor Leiden Bio Science Park wordt door gemeente, provincie en het rijk gezamenlijk geïnvesteerd in verbeterde bereikbaarheid; nieuwe entree naar het park middels een ongelijkvloerse kruising. Voor een verbeterde ontsluiting van Noord-Brabant vinden vanuit Rijk als regio zeer forse investeringen plaats, waaronder voor het voltooiën van de Ruit rondom Eindhoven. Overijssel investeert 450 miljoen euro in onder meer de A1 en bereikbaarheid Innovatiedriehoek. Een goede bereikbaarheid van economische clusters houdt niet op aan de grens, ook grensoverschrijdende initiatieven worden in dit verband genoemd: het belang van het door laten rijden van de intercitytreinen naar ICE stations over de grens (Düsseldorf, Aken en Luik) om een voorbeeld te noemen. Goede afstemming tussen Rijk en regio bij fysieke investeringen zal de bereikbaarheid van clusters verbeteren en daarmee ten goede komen aan de topsectoren. Besluiten over nationale investeringen in infrastructuur blijven genomen worden volgens de MIRT systematiek.

3. Onderwijs en Arbeidsmarkt

In de adviezen van de topteams wordt de aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt als belangrijk ervaren. Alle topsectoragenda's bevatten voorstellen om de kwaliteit van het onderwijs en de instroom van studenten te verhogen, de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt te verbeteren en ook om het imago van de sector te verbeteren.

Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt

Voor zowel onderwijs als de arbeidsmarkt is het regionale aspect van belang. Zo is bijvoorbeeld de reisbereidheid van MBO-ers klein. Alle regio's onderkennen het belang van een goede aansluiting van arbeidsmarkt en onderwijs en hebben hierop beleid ontwikkeld of wordt door hen ontwikkeld. Gelderland, Limburg en Noord-Nederland geven aan het bestaande beleid te continueren en te versterken en in te zetten op verbetering van vraag en aanbod, het zgn. marktgericht opleiden waarbij onderwijs en bedrijfsleven nauw samenwerken. De provincie Noord-Brabant heeft in het

nieuwe provinciale bestuursakkoord € 55 miljoen uitgetrokken voor regionaal economisch beleid, waarbij arbeidsmarkt beleid o.m. via de leerwerkservicecentra een belangrijke pijler is. Ook in het G32 netwerk is het bevorderen van vraaggerichtheid in het onderwijs een belangrijk onderwerp. In BrabantStad verband is een groot investeringsprogramma ingezet onder de naam Samen Investeren. Dit programma loopt door tot 2013 en ook hier wordt geïnvesteerd in zaken als de bevordering van ondernemerschap in het onderwijs. De provincie Zeeland is bezig met een inventarisatie, samen met regionaal bedrijfsleven en de buurregio's hoe knelpunten op de arbeidsmarkt en met name de vraag naar gekwalificeerde arbeidskrachten op te lossen. Vergelijkbare analyses vinden plaats in Noord Holland en de Metropoolregio Amsterdam. Rotterdam, Delft en de Drechtsteden zijn bezig met het ontwikkelen van een regionaal sectorplan, op het vlak van techniek / maritiem en nautisch onderwijs samen met de onderwijsinstellingen (ROC's, HBO en WO) Dit sectorplan is gericht op het verbeteren van de aansluiting onderwijs – arbeidsmarkt op regionaal niveau. In het Rotterdamse programma Economie en Arbeidsmarkt staat de toekomstige vraag naar personeel vanuit het bedrijfsleven centraal. Dit programma is opgesteld in nauwe samenspraak met het lokale bedrijfsleven en instellingen.

Centres of Expertise:

Verschillende regio's hebben concrete plannen voor ondersteuning van centres of expertise aangedragen. Zo spreekt de provincie Limburg over het faciliteren van het Centre of Expertise voor de Greenports in Venlo, als schakel tussen de groene en grijze onderwijsinstellingen (m.n. HBO en MBO opleidingen, ondersteund door WO) en het bedrijfsleven. Uiteraard wordt hierbij nadrukkelijk samengewerkt met de andere vier Greenports in Nederland. In het regionale sectorplan van Rotterdam, Delft en de Drechtsteden op vlak van techniek / maritiem en nautisch onderwijs wordt ook invulling gegeven aan het opzetten van verschillende centres of expertise in HBO en Centra voor Innovatief Vakmanschap in het MBO. In Noord Nederland wil men, gerelateerd aan de noordelijke clusters, expertise centra ontwikkelen waarin de volledige keten MBO-WO een plaats krijgt. Op het gebied van watertechnologie loopt hiervoor al een voorbeeldproject. Verder zal het energieonderzoek en onderwijs over de gehele keten gebundeld worden in de Energy Academy en Colleges. In de Noordvleugel wordt het project Flower Valley gestart. Dit is een regionaal expertisenetwerk dat zich gaat bezighouden met het makelen en schakelen voor onderwijs en arbeidsmarkt, kennis en innovatie en duurzaamheid en betere vermarkting van duurzame sierteeltproducten. Overijssel ondersteunt topinstellingen in samenwerking met het (internationale) bedrijfsleven, via het businessplan High Tech Twente, zoals de High Tech Factory bij nano-instituut MESA+, het Centre for Medical Imaging (CMI) en het Thermo Plasten Research Centrum (TPRC) voor geavanceerde materialen.

4. Internationalisering

De oproep in de adviezen van de topteams om tot meer samenwerking en afstemming te komen op het vlak van missies en acquisities wordt in alle regio's opgepakt.

Afstemming missies en acquisitie

In alle regio's wordt erkend dat de aanpak van missies naar het buitenland en acquisitie van bedrijven nu te versnipperd is. De bereidheid van provincies en steden op dit punt sluit aan bij de aanbevelingen van de topteams om te komen tot meer focus en stroomlijning in de reisagenda. Elke regio concentreert zich op de topsectoren die voor hen relevant zijn. Het is duidelijk dat op korte termijn er samen met de regio een gezamenlijke strategische reisagenda kan komen. Verschillende decentrale overheden geven aan dat het bij acquisitie van belang is goede pilots en proeftuinen te hebben. Met name bij de topsector water wordt hier op gewezen. Het regionaal samenwerkingsverband Delft-Rotterdam-Drechtsteden bijvoorbeeld gaat intensief samenwerken bij de promotie en acquisitie van de watersector. Samen met de regio's kan ook hier op korte termijn een gezamenlijke nationale acquisitiestrategie ontwikkeld worden.

Expats

Bij regio's staat het vestigingsklimaat voor expats en kenniswerkers hoog op de agenda. Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht (provincie en stad), Delft, Leiden, Metropoolregio Amsterdam, Rotterdam, Eindhoven en Den Haag geven aan hier in de komende jaren (verder) in te investeren. Het gaat dan om voorzieningen als een internationale school, huisvesting voor internationale kenniswerkers en studenten of een expat desk. In Zuid-Oost Nederland wordt intensief

samengewerkt in de vorm een centrale expat desk in Eindhoven met satellietvestigingen in de regio, de regio Amsterdam kent eenzelfde succesvolle formule met bv. een vestiging in Almere. In Den Haag wordt geïnvesteerd in voorzieningen voor de internationale gemeenschap met het The Hague International Centre, waarin de expatdienstverlening voor Den Haag en de regio is gebundeld.

Grensoverschrijdende samenwerking

Het belang van grensoverschrijdende samenwerking komt vooral naar voren bij de topsector logistiek. Rotterdam, Noord-Brabant en ook Limburg noemen het belang van een goede samenwerking met de haven van Antwerpen. Verder zet Zeeland in op verdergaande (haven)samenwerking met Vlaanderen. De provincies Noord-Brabant en Zeeland investeren in de samenwerking met Vlaanderen op het gebied van chemie en biobased. De provincies geven aan dat op het gebied van biobased aanpassing van wet- en regelgeving nodig is om de grensoverschrijdende samenwerking tot een nog groter succes te maken. Ook Limburg wijst op noodzakelijke aanpassing van wet- en regelgeving bij grensoverschrijdende samenwerking. Noord Nederland werkt binnen het in 2011 gestarte programma Hanse Energy Corridor intensief samen met Nedersachsen en Bremen op het gebied van energie, met name (groen) gas en wind. Voor Life Science/Healthy Ageing wordt sinds 2009 samengewerkt met de zogenaamde Scan(dinavia)Balt(ic)-regio.

Conclusie

Het succes van het topsectorenbeleid hangt mede af van een goede afstemming van initiatieven in de regio op Rijk en topsectoren agenda's. Deze bijlage biedt een overzicht van regionale initiatieven die de topsectoren kunnen versterken. Decentrale overheden geven aan samen met het Rijk te investeren in de internationale concurrentiekracht van de topsectoren. De hier beschreven initiatieven op gebied van ondernemerschap, kennis en innovatie, buitenlandbeleid en onderwijs en arbeidsmarkt, geven aan dat er vele mogelijkheden zijn voor samenwerking. Dit zal leiden tot synergie en complementariteit. Verdere goede afstemming tussen alle partijen bij het verder uitwerken van de agenda's van de topteams is nodig om krachten te bundelen en wildgroei te voorkomen.

Bijlage 4: Financiering voor ondernemers

Kapitaalverschaffing aan bedrijven levert een belangrijke bijdrage aan het goed functioneren van de economie. De bancaire sector speelt hier een onmisbare rol in. Nu de economie zich herstelt van de financiële crisis is het van groot belang om een goed beeld te hebben van de ontwikkelingen en eventuele knelpunten in die sector. In het advies¹⁸ van de Expertgroep Bedrijfsfinanciering onder leiding van dhr. De Swaan, dat ik op 20 juni aan uw Kamer heb aangeboden, zijn mogelijke knelpunten in de financiering van bedrijven onderzocht. De aanbevelingen van de Expertgroep en de resultaten van de evaluatie van de borgstellingsregeling voor het Midden- en Kleinbedrijf (BMKB)¹⁹ hebben het kabinet richting gegeven in de wijze waarop de financieringsinstrumenten aangepast kunnen worden om ondernemers en de economie optimaal te blijven ondersteunen. Het kabinet zal aanpassingen aanbrengen in de BMKB, de Groeifaciliteit en de Garantie Ondernemersfinanciering en heeft generieke aanbevelingen van de Expertgroep ter hand genomen. De verdere uitwerking van alle adviezen blijft echter een samenspel tussen overheid, bedrijfsleven en banken.

A. Borgstelling MKB-kredieten (BMKB)

Uit de evaluatie van de Borgstelling MKB-kredieten (BMKB) blijkt dat de regeling efficiënt is, kredietgenererend werkt en in een specifieke behoefte voorziet. Het rapport van de Expertgroep geeft ook aan dat starters, snelle groeiers en innovatieve bedrijven door de huidige situatie op de kapitaalmarkt een steun in de rug nodig blijven hebben. De BMKB ondersteunt het midden- en kleinbedrijf goed in haar behoefte aan krediet. De BMKB kende in 2010 een record benutting van € 742 mln. van de beschikbare € 765 mln. Om de kredietverlening aan het MKB extra te ondersteunen, is een aanvraag bij het Europees Investeringsfonds (EIF) ingediend. Met een (substantiële) bijdrage van het EIF is het mogelijk om het garantieplafond tijdelijk te verruimen van € 765 miljoen naar € 1 miljard. Definitieve besluitvorming door het EIF wordt niet eerder dan in de loop van het vierde kwartaal van 2011 verwacht. Daarop vooruitlopend is besloten het garantiebudget voor 2011 in elk geval te verhogen ook al zou de EIF-aanvraag niet worden gehonoreerd. De besluitvorming over de budgetverhoging voor 2012 en 2013 zal bij VJN 2012 plaatsvinden. Daarbij zal ook de kasraming voor de dekking van de schades uit de borgstellingen worden geactualiseerd.

Naast de voorgenomen verhoging van het budget via het EIF worden een aantal aanpassingen in de BMKB doorgevoerd. Aangezien in een aantrekkende conjunctuur niet alle verruimingen meer nodig zijn, worden enkele crisismaatregelen beëindigd. Tevens wordt de regeling op diverse punten geactualiseerd om optimaal aan te blijven sluiten op de veranderende bancaire praktijk. De administratieve lasten van de regeling worden zo ook laag gehouden. De aanpassingen dragen bij aan een verdere beheersing van risico's en kosten voor de overheid, waardoor meer bedrijven van de regeling gebruik kunnen maken terwijl een premieverhoging zo mogelijk achterwege dan wel beperkt kan blijven.

De BMKB wordt op de volgende punten aangepast:

1. *Verhoging van borgstellingskredieten voor starters van € 100.000 naar € 200.000.*
In 2008 is de garantie voor een borgstellingskrediet voor starters verhoogd van € 100.000,- naar € 200.000,-. Deze maatregel krijgt een structureel karakter. Uit de onderzoeken van de Expertgroep blijkt namelijk dat risico's voor starters moeilijk zijn in te schatten en dat financiers daarom terugvallen op harde zekerheden. Starters hebben juist vaak te maken met een tekort aan zekerheden en hebben om die reden structureel behoefte aan extra ondersteuning. Een maximale omvang van de borgstelling van € 200.000 sluit beter aan bij de huidige categorie bedrijven die als starter moeilijk aan financiering komen.

¹⁸ Bijlage bij Kamerstuk 31311 nr. 82

¹⁹ Bijlage bij Kamerstuk 31311 nr. 82

2. *Meer evenwicht in risicoverdeling tussen de overheid en banken bij kredieten aan starters*
Het Kabinet vraagt van de banken een groter deel van het benodigde krediet voor eigen risico te verstrekken. Hiermee wordt de risicoverdeling tussen bank en Staat evenwichtiger. Het garantiepercentage voor starters wordt teruggebracht van per saldo 80% naar 67,5%. Deze maatregel is er op gericht om een zo groot mogelijke hefboom tussen borgstelling en privaat kapitaal te bewerkstelligen.
3. *Aansluiting van de definitie van 'starters' op de bancaire praktijk*
Bij de BMKB wordt een ondernemer vanaf nu maximaal 3 jaar na de datum van oprichting als 'starter' aangemerkt. Deze maatregel sluit aan op de bancaire praktijk, waardoor de administratie eenvoudiger wordt en de starterskredieten alleen worden verstrekt aan de meest kwetsbare categorie bedrijven. Hiermee wordt de effectiviteit verhoogd van het startersluik.
4. *De tijdelijke verhoogde garantie op kleine kredieten aan gevestigde bedrijven wordt beëindigd*
In het voorjaar van 2010 is een tijdelijke verruiming in de BMKB doorgevoerd die het mogelijk maakt alle gevestigde bedrijven te ondersteunen met 80% garantie, met een maximum van € 200.000. Nu het herstel van de economie doorzet, geven de aangesloten banken aan dat deze tijdelijke maatregel niet langer noodzakelijk is. Voor deze categorie bedrijven is het gebruikelijke percentage van per saldo 45% garantie voldoende om in de kredietbehoefte te voorzien.
5. *De tijdelijke uitbreiding van de automatische opschortingsmogelijkheden wordt beëindigd*
Het tijdelijk uitstellen van een aflossing beoogt de liquiditeitspositie van de ondernemer niet (verder) uit te hollen op moment dat sprake is van liquiditeitskrapte. Van deze maatregel is tijdens de crisis veelvuldig gebruik gemaakt. Met de herstellende conjunctuur is de automatische extra opschortingsmogelijkheid niet meer nodig. De bank kan nog steeds na goed overleg met Agentschap NL tot extra opschorting bovenop de standaard mogelijkheid besluiten. Dit wordt dus per individueel geval bezien.
6. *De bovengrens van een borgstellingskrediet wordt teruggebracht tot € 1 miljoen*
Met de tijdelijke maatregel uit 2008 is de maximale omvang van een borgstellingskrediet verhoogd van € 1 miljoen naar € 1,5 miljoen. Afschaffing van deze maatregel beperkt het gebruik van de regeling zonder dat de kredietverstrekking aan het MKB in gevaar wordt gebracht. Ook deze aanpassing maakt het mogelijk de beschikbare borgstellingsruimte zo effectief mogelijk in te zetten.
7. *De ondergrens van een borgstellingskrediet van € 35.000 wordt afgeschaft*
Met de introductie van Microfinanciering in 2009, waarbij een bovengrens van € 35.000 wordt gehanteerd, is besloten een ondergrens bij de BMKB in te voeren teneinde overlap tussen instrumenten te voorkomen. Omdat gebleken is dat de instrumenten verschillende doelgroepen bedienen, en er van overlap geen sprake is, is besloten de ondergrens bij de BMKB weer af te schaffen. Daarnaast maakt het de BMKB meer toegankelijk voor benutting op Caribisch Nederland, waar kredietaanvragen beduidend kleiner van omvang zijn.
8. *Level playing field voor het MKB*
In 2008 is besloten om de doelgroep van de BMKB te verruimen. De doelgroep is uitgebreid tot ondernemingen met maximaal 250 medewerkers in plaats van maximaal 100. Aangezien deze definitie van de doelgroep aansluit bij zowel de bancaire praktijk als bij de Europese programma's wordt deze maatregel structureel.

B. Groeifaciliteit en de Garantie Ondernemingsfinanciering (GO)

Op basis van de rapporten van de Expertgroep Bedrijfsfinanciering heb ik eerder aangegeven te concluderen dat de financiële dienstverlening voor bedrijven in algemene zin geen gevaar loopt, maar dat er wel een aantal zaken zijn die de aandacht verdienen. Zo zullen innovatieve bedrijven niet altijd in staat zijn om kredieten rond te krijgen na de startfase van hun onderneming en ervaren met name starters, snelgroeiende ondernemingen en kleine bedrijven barrières om aan financiering te komen. Deze bedrijven zijn van bijzonder belang voor de topsectoren. Een belangrijk instrument voor deze doelgroep is het innovatiefonds. Daarnaast is het kabinet voornemens aanpassingen in de Groeifaciliteit en de Garantie Ondernemersfinanciering (GO) aan te brengen.

In het advies van de Expertgroep wordt van derden aangetrokken eigen vermogen als een van de belangrijkste knelpunten aangemerkt. De Groeifaciliteit kan hierin een belangrijke rol spelen. De Groeifaciliteit is tijdens de crisis verruimd en biedt 50% garantie met een maximum van € 12,5 miljoen op risicokapitaal verstrekt door participatiemaatschappijen aan bedrijven (voor het door banken verstrekte risicokapitaal in de vorm van achtergestelde leningen, is het maximum van € 2,5 miljoen aan garantie ongewijzigd gebleven). De benutting van de Groeifaciliteit is in 2010 hoger dan in 2009, maar desalniettemin substantieel achtergebleven bij de prognose. Dat geldt met name voor de banken. De sterk veranderde omstandigheden ten aanzien van bancaire financiering, lijken hier debet aan te zijn. Daarom wordt bezien op welke punten de huidige regeling herzien moet worden om de beoogde doelstellingen te bereiken. Er wordt nagegaan hoe de effectiviteit van de Groeifaciliteit voor zowel banken als participatiemaatschappijen kan worden vergroot en een complementaire rol kan vervullen ten opzichte van het nieuwe Innovatiefonds MKB+. Tevens wordt bekeken hoe het instrument aangepast moet worden om een geëigende positie te kunnen innemen in de financiering vanaf de start tot een beursgang van MKB-bedrijven. De maximale garantie van € 12,5 mln. zal in de post crisis periode substantieel worden teruggebracht.

De Groeifaciliteit wordt in het licht van de veranderende verhoudingen op de kapitaalmarkt aangepast om de effectiviteit te vergroten en met het bestaande garantiebudget het MKB+ beter te kunnen faciliteren bij het aantrekken van buffervermogen.

De Garantie Ondernemers financiering is in maart 2009 gepubliceerd als tijdelijke maatregel ten tijde van de financiële crisis. De doelgroep betreft alle in de kern gezonde ondernemingen die financiering nodig hebben van ten hoogste € 150 miljoen en de banken niet bereid zijn die zonder garantie van de overheid te verlenen (uitgezonderd financiële instellingen, vastgoed en primaire landbouw). In tegenstelling tot de Groeifaciliteit vallen ook niet-achtergestelde leningen en leningen met zekerheden onder de regeling maar vallen aandelen er niet onder. De overheid deelt mee in de opbrengsten uit zekerheden.

In 2012 wordt de nog onbenutte ruimte onder de 1,5 miljard opnieuw beschikbaar gesteld. Het risico voor het Rijk wordt verlaagd door de maximale garantie per individuele lening van € 75 mln. te verlagen naar € 25 mln. Uit het advies van de Expertgroep blijkt dat het MKB behoefte heeft aan een gevarieerder aanbod aan financiering. Het verlengen van de GO is een antwoord op deze aanbeveling.

De Garantie Ondernemingsfinanciering wordt volgend jaar voortgezet, waarbij de maximumgarantie per bedrijf wordt teruggebracht van € 75 mln. naar € 25 mln. De verlenging wordt gerealiseerd uit het resterende budget van de regeling.

In het advies van de expertgroep bedrijfsfinanciering wordt geschetst dat er behoefte is aan nieuwe aanbieders van financiering voor het MKB. Het creëren van nieuwe aanbieders is in beginsel een zaak voor de markt, waarbij het wel denkbaar is dat de overheid een stimulans geeft in de opstartfase. Een dergelijke stimulans is echter gebonden aan stringente voorwaarden, met name waar het de budgettaire ruimte betreft die het kabinet heeft en Brusselse voorschriften inzake staatssteun. Binnen deze kaders is het kabinet bereid de mogelijkheden te onderzoeken van een garantieregeling, die financiers waaronder institutionele beleggers ondersteunt van initiatieven gericht op het verbreden en verdiepen van MKB financiering en beslist daarover in het voorjaar 2012.

C. Generieke aanbevelingen van de Expertgroep Bedrijfsfinanciering

De Expertgroep heeft op mijn verzoek onderzoek gedaan naar de ontwikkelingen op de markt van bedrijfsfinanciering. Door het advies hebben financiers, het bedrijfsleven en de overheid een gezamenlijk beeld van waaruit actie kan worden ondernomen. Ik ben dan ook in gesprek met deze partijen over de aanbevelingen van de Expertgroep. De eerste resultaten stemmen mij positief en ik ga dan ook vanuit dat iedereen een constructieve bijdrage levert om de kredietverlening verder te verbeteren.

- *Informatieverschaffing wordt verbeterd en versimpeld*
Het kabinet heeft Standard Business Reporting (SBR) omarmd omdat daarmee de kosten voor het bedrijfsleven met betrekking tot uitlevering van financiële informatie verlaagd kunnen worden. Er komt één standaard voor het aanleveren van allerlei financiële informatie door bedrijven aan de Belastingdienst, het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de Kamer van Koophandel. Vanaf 1 januari 2013 is het aanleveren van gegevens via SBR voor de Belastingdienst verplicht voor alle ondernemers die gebruik maken van een softwarepakket (dat is de grote meerderheid). Ook banken beloven op deze standaard te zullen overstappen, zodat risico's beter kunnen worden ingeschat en de behandeling sneller verloopt. Doel is dat ondernemers minder werk hebben met hun verplichte rapportages. Ondernemersorganisaties VNO-NCW en MKB-Nederland hebben de intentieverklaring om tot één standaard te komen meeondertekend.
- *Zichtbaarheid van informele investeerders wordt vergroot*
De Expertgroep heeft de overheid aanbevolen om initiatieven te ondersteunen die beogen de zichtbaarheid van informele investeerders onder ondernemers te vergroten. Het kabinet stimuleert informele investeerder nu reeds via het zogenaamde 'Business Angels Programma' en zal de zichtbaarheid van de informele investeerders proberen te vergroten. Dit programma wil in samenwerking met private partijen, de zogenaamde Business Angels netwerken, er voor zorgen dat Business Angels meer investeringsrijpe voorstellen krijgen voorgelegd. Business Angels zijn particulieren die kennis, kunde en kapitaal ter beschikking stellen aan nieuwe innovatieve bedrijven.
- *Nieuwe financieringsmogelijkheden voor innovatieve starters worden verkend*
Het kabinet verkent nieuwe mogelijkheden om innovatieve starters van financiering te voorzien, zoals Crowdfunding. Crowdfunding-initiatieven zijn nog beperkt in aantal en omvang zodat gedegen conclusies nu nog niet kunnen worden getrokken. In algemene zin lijkt het aantrekken van investeerders niet makkelijk aangezien de markt voor nieuwe financieringsmogelijkheden zich verder moet ontwikkelen en betrouwbaarheid moet bewijzen. Aan de hand van de ervaringen zal eind 2011 een ronde tafel georganiseerd worden met betrokkenen om ontwikkelingen, kansen en knelpunten te bespreken.
- *Informatie over bedrijfsfinanciering wordt verbeterd*
In overleg met banken, participatiemaatschappijen en andere partijen wordt een analyse gemaakt van de behoefte naar informatie over bedrijfsfinanciering en van de leemtes in datavoorziening. Het kabinet is een Europees aanbestedingstraject gestart om een halfjaarlijkse financieringsmonitor uit te voeren.
- *Alternatieve kredietverschaffers als Krediet Unies worden in kaart gebracht*
De Expertgroep heeft geadviseerd te onderzoeken of de oprichting van alternatieve kredietverschaffing in het MKB, zoals kredietunies, op marktconforme basis ook in Nederland mogelijk is. Dit op basis van de concepten en ervaringen in een aantal landen met 'Krediet Unies'. Het microkrediet is een voorbeeld van een dergelijke kredietbron voor kleine en startende ondernemingen. De Universiteit van Tilburg is bezig met een onderzoek.
- *Verbetering in educatie van ondernemers en hun adviseurs over de financiële functie*
De Expertgroep heeft aanbevolen dat Centers for Entrepreneurship en brancheorganisaties van accountants en belastingadviseurs meer aandacht zouden moeten besteden aan de financiële functie binnen het MKB. Het kabinet steunt deze aanbeveling en treedt in contact met de branche- en ondernemersorganisaties om te vernemen hoe deze aanbeveling praktisch uitgewerkt kan worden.
- *De hoogte van microkredieten wordt verhoogd naar € 50.000*
Om een bredere groep (potentiële) kleinere ondernemers te bereiken met microfinanciering wordt *bij wijze van pilot* in 2012 aan Credits de mogelijkheid gegeven om leningen tot €

50.000 te verstrekken (dit was voorheen € 35.000). Het kabinet neemt daarmee tevens de aanbeveling van het Topteam Creatieve Industrie om de grens voor microkredieten te verhogen over.

Daarnaast dient in een aantal gevallen op Europees niveau naar raakvlakken, mogelijkheden en ontwikkelingen te worden gekeken, zoals bij ratings voor bedrijven, het Europese betaalsysteem en de bankrekeningnummers (SEPA).

Bijlage 5A

KABINETSREACTIE OP SER ADVIES “MEER CHEMIE TUSSEN GROEN EN GROEI”

Stel innovatie centraal

Sociaal-Economische Raad

De overheid moet – binnen heldere randvoorwaarden op het gebied van duurzaamheid – stevig inzetten op verdere ontwikkeling van de biobased economy. Dat vraagt om een ambitieuze innovatieagenda resulterend in steeds betere en innovatieve toepassingen van biomassa en reststromen. In het beleid moet de nadruk liggen op hoogwaardige toepassingen in vooral chemie en materialen. Stimuleringsregelingen kunnen de biobased economy bevorderen. De SER erkent dat financiële middelen beperkt zijn en dat er daarom in de komende jaren keuzes gemaakt zullen moeten worden.

De SER doet hierbij de volgende aanbevelingen:

- Overheid voert een structurele innovatieaanpak gebaseerd op anticipatie op voortschrijdende normstelling, trajectfinanciering (van idee tot uitvoering) voor veelbelovende technologieën en ruimte voor experimenten;
- Overheid plaatst bevordering biobased economy in Europese kaders van interne markt en kennis- en innovatieagenda als onderdeel van EU2020-strategie;
- Overheid en bedrijfsleven streven naar optimale waardecreatie op basis van cascadering;
- Overheid zorgt voor doorlichten van regelgeving en opruimen van barrières, ook op Europees niveau;
- Overheid legt nadruk op hoogwaardige toepassingen in chemie en materialen, onder andere bij de herijking van subsidieregelingen;
- Overheid trekt lessen uit de ervaringen met het transitiebeleid.

Kabinet

De adviezen van de SER liggen in lijn met wat dit kabinet voor ogen staat. Dit is de weg die moet worden ingeslagen om de slagkracht van Nederland op het terrein van biobased economy te vergroten. De overgang van een economie gebaseerd op fossiele grondstoffen naar een biobased economy is een complexe systeeminnovatie in een niet-stabiele internationale omgeving. Dit vraagt op nationaal en Europees niveau om een geïntegreerde benadering op systeemniveau. Dat betekent inzetten op: een structurele innovatieaanpak, gericht op waardecreatie op basis van cascadering (het zo efficiënt mogelijk toepassen van biomassa). Om zo efficiënter gebruik te maken van biomassa en reststromen, gericht op hoogwaardige toepassingen. Dit betekent zo veel mogelijk uit biomassa halen voor toepassingen in chemie, materialen en energie. Naast technologische oplossingen is aandacht voor infrastructuur, logistiek, marktontwikkelingen en overheidsregulering vereist.

Dit advies sluit naadloos aan op de bedrijfslevennota 'Naar de Top', februari 2011 jl. gepresenteerd. Daarin staan negen topsectoren centraal. Sectoren waar Nederland internationaal sterk in is en verder in kan groeien. Voor deze sectoren is vanuit de overheid € 1,5 miljard beschikbaar. Medio juni zijn de adviezen van deze topsectoren gereed.

Biobased economy is daarin een horizontaal thema dat kansen biedt voor diverse topsectoren (energie, chemie, agrofood, logistiek, life sciences, tuinbouw, high tech en water). Het is daarom van belang om een sectoroverstijgende aanpak te ontwikkelen voor de biobased economy bij de uitwerking van het topsectorenbeleid zodat de inzet van overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen optimaal is en samenwerking tussen sectoren versterkt wordt. Als belangrijk kader gelden de daarvoor aangeleverde adviezen van de topsectoren en de uitwerking van de strategische overheidsagenda biobased economy.

(Deze agenda bouwt voor op de *Overheidsvisie op de biobased economy in de energietransitie*²⁰, die het kabinet eind 2007 naar de Tweede Kamer zond.)

²⁰Tweede Kamer, vergaderjaar 2007, 29 575, nr. 16.

De strategische overheidsagenda biobased economy (in ontwikkeling) bestaat uit zes deelterreinen:

- **Toepassingsgebieden:** biomassa wordt op dit moment vooral gebruikt voor energie (bijstoken in energie-centrales, vergisting voor biogas e.d.) en voor biobrandstof. Doel is om biomassa zo hoogwaardig mogelijk en (op termijn) tegelijkertijd economisch rendabel in te zetten. Topgebieden binnen de biobased economy zijn: witte biotechnologie, biopolymere n, geavanceerde biobrandstoffen en scheidingstechnologie. Daarnaast lijkt er perspectief te zijn voor energietoepassingen door intelligent gebruik voor reststromen voor de productie van biogas of door een combinatie van energieproductie met bijvoorbeeld materialenproductie.
- **Biomassavoorziening:** welke soorten biomassa zijn of worden geschikt voor opwekking van energie, transportbrandstoffen en als grondstof voor de chemie, materialen en geneesmiddelen. Bepalen van concurrentie- en duurzaamheidspositie ten opzichte van fossiele grondstoffen.
- **Duurzaamheid:** Het ontwikkelen en toepassen van criteria voor de duurzaamheid van biomassa door de hele keten. Verantwoorde productie en toepassing van biomassa.
- **Ontwikkelingslanden:** de betekenis van biomassa voor niet-voedsel-toepassingen voor ontwikkelingslanden, waarbij overdracht van technologie een rol kan spelen.

De beleidsprioriteiten in bovenstaande agenda's bepalen de verdere invulling van:

- **Beleidsinstrumentarium:** Een analyse van beschikbare en gewenste beleidsinstrumenten en het verbeteren van de samenhang en doelmatigheid daarin.
- **Onderzoeksprogrammering:** Het aanbrengen van een grotere samenhang in onderzoeksprogrammering en het verder versterken van de relatie tussen wetenschappelijk onderzoek en experimenten in de praktijk, zoals uitgewerkt door het Wetenschappelijk en Technologisch Comité.

De ontwikkeling van de biobased economy is de afgelopen kabinetsperiode vanuit de overheid gestimuleerd door in te zetten op technologische innovatie en marktontwikkeling, bijvoorbeeld op het vlak van biopolymeren, bouwmaterialen, verfstoffen en bio-chemicaliën en innovatieve biobrandstoffen. Het kabinet onderschrijft het advies van de SER om subsidies te herijken om zo te streven naar optimale waardecreatie op basis van casca dering. Daarnaast gaat dit kabinet de regels wegwerken die ondernemers in die sectoren in de weg staan. Het gevaar bestaat dat wet- en regelgeving belemmerend gaat werken. Of dat stimuleringsmaatregelen, onder andere die uit Europa, niet goed of onvoldoende worden gebruikt.

Aandachtspunt voor de komende periode is de kennisvalorisatie en marktgedreven aanpak van de verschillende onderzoeksprogramma's en demonstratieprojecten. Zo heeft de overheid begin 2011 € 5 miljoen in Wageningen UR geïnvesteerd om, samen met het bedrijfsleven, kennis op het terrein van groene grondstoffen beter bruikbaar te maken voor het bedrijfsleven en sneller naar de markt te brengen. Dit gebeurt in een nieuw centrum dat hiervoor wordt opgezet het Centre for Biobased Economy. Daarnaast lopen er momenteel een aantal pilot- en demonstratieprojecten voor de ontwikkeling van bioraffinage. Hierbij is specifiek aandacht uitgegaan naar het MKB om de creativiteit en innovatief vermogen van die bedrijven te benutten. Deze subsidies en onderzoeksprogramma's hebben grote belangstelling vanuit het bedrijfsleven gekregen.

Om richting te geven aan de verschillende onderzoeksprogramma's is de Wetenschappelijke en Technologische Commissie Biobased Economy opgericht. Deze onafhankelijke Commissie heeft in april 2011 haar rapport gepubliceerd en stelt daarin een versterking voor van de kennis en innovatieprogramma's op een zestal hoofdthema's gericht op een transitie naar een groene chemie. Het kabinet zal dit rapport nader bestuderen.

De SER juicht het toe dat Nederland, samen met Duitsland en Frankrijk, heeft aangedrongen op een geïntegreerde aanpak van de biobased economy binnen de Europese Commissie. Biobased economy is opgenomen in de EU2020 Strategy onder "Innovation Union" en geeft aan dat er in 2020 een Europese biobased economy zou moeten zijn. Dit biedt kansen voor economische ontwikkeling en werkgelegenheid; tegelijkertijd draagt het bij aan de duurzaamheidsagenda. Om deze doelstelling te bereiken gaat de Europese Commissie een strategie voor de Europese biobased economy formuleren in een mededeling, die in het najaar 2011 wordt verwacht.

Deze strategie bouwt voort op het Lead Markets Initiative for Bio-based Products (eind 2009 gereed). Nederland zet zich, bij de totstandkoming van deze mededeling, in op een geïntegreerde benadering van de toepassing van biomassa en daarmee een consistent beleidsinstrumentarium. Dit doet Nederland in nauwe samenwerking met Frankrijk, Duitsland en België.

Zorg dat de biobased economy zich ontwikkelt binnen de draagkracht van de aarde

Sociaal-Economische Raad

Duurzame ontwikkeling betekent dat de kansen van gebruik van biomassa worden benut zonder dat dit de draagkracht van de aarde aantast of negatieve sociale gevolgen heeft. Bij importen uit het buitenland brengt dit evenwel dilemma's met zich mee. Markten voor biomassa zijn internationaal, echter er bestaan momenteel nog geen internationaal gedragen normen over wat onder duurzame biomassa wordt verstaan. De SER doet hierbij de volgende aanbevelingen voor een integrale benadering van grondstoffenketens:

- Nederlandse overheid vervult voortrekkersrol voor mondiaal duurzaamheidskader;
- Overheid stimuleert vrijwillige aanvullende normen in bedrijfsleven;
- Bedrijven zijn transparant richting consument en overheid over aard en herkomst van biomassa;
- SER-commissie IMVO monitort voortgang in bedrijfsleven;
- Overheid voert flankerend beleid gericht op duurzame landbouw en behoud en verbetering van biodiversiteit.

Kabinet

De Nederlandse overheid zet zich, in samenwerking met het bedrijfsleven, wetenschap en maatschappelijke actoren, ervoor in dat zowel de geïmporteerde als de lokale biomassa duurzaam worden geproduceerd, met aandacht voor de effecten op landgebruik en daarmee op natuur, biodiversiteit, broeikasgasemissies, voedselvoorziening/voedselzekerheid, en lokale bevolking. Doel is een internationaal duurzaamheidsbeleid dat maatschappelijk geaccepteerd is en dat stabiele kaders biedt voor het bedrijfsleven. In de transitie naar een biobased economy is een breed internationaal systeem van (aanvankelijk vrijwillige) afspraken over te respecteren duurzaamheidscriteria nodig, zowel voor de productie, als voor de toepassing van biomassa. Wanneer hier onvoldoende vaart wordt gemaakt, dreigen duurzaamheidsaspecten veronachtzaamd te worden en kunnen handelsbelemmeringen ontstaan waardoor de transitie naar een duurzame biobased economy belemmerd kan worden. De adviezen van de SER ondersteunen de ingezette weg van de overheid om de duurzaamheid van biomassagebruik vorm te geven.

Er bestaan reeds verschillende vrijwillige certificeringssystemen voor duurzame grondstoffen, de zogenaamde Ronde Tafels voor duurzame palmolie, soja, cacao, hout en duurzame biobrandstoffen en de (eveneens) vrijwillige NTA 8080 (Nederlandse Technische Afspraak onder leiding van het Nederlandse Normalisatie Instituut), die criteria geeft voor duurzame biomassa voor energiedoelinden. De NTA 8080 is gezamenlijk door het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de overheid ontwikkeld en is goeddeels gebaseerd op de criteria van de Commissie Cramer (Toetsingskader Duurzame Biomassa, 2007). De NTA 8080/8081 omvat echter een breder pakket aan duurzaamheidscriteria dan opgenomen in de Europese Richtlijn hernieuwbare energie: milieu, sociale en economische criteria en scherpere eisen voor biodiversiteit en koolstof.

Daarnaast is er het intergouvernementele platform Global Bio-Energy Partnership (GBEP). In dit wereldwijde samenwerkingsverband, ingesteld door de G8 en Brazilië, China, India, Mexico en Zuid-Afrika, wordt gewerkt aan een afwegingskader voor nationale overheden binnen de bio-energiesector. Nederland stimuleert in GBEP-verband de ontwikkeling van geharmoniseerde duurzaamheidssystemen voor bio-energie in ISO²¹-verband. Ook levert Nederland inspanningen om voor biobased producten te komen tot een duurzaamheids-certificering, waarbij het NEN (Nederlands Normalisatie Instituut) een voortrekkersrol vervult.

²¹ *International Organisation for Standardisation*

De monitoring vanuit de SER over de voortgang van internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen draagt daar eveneens aan bij.

De verdere ontwikkeling van de biobased economy is gebaat bij standaardisering en certificering van biomassa in een internationale context. Eerdere ervaringen bij het opstellen van Europese duurzaamheidscriteria voor biomassa kunnen hierbij worden meegenomen. Het kabinet onderschrijft het belang van een integrale benadering van de verduurzaming van grondstoffenketens. In dat kader ziet de overheid de jaarlijkse evaluatie van de SER-commissie IMVO graag tegemoet.

Het kabinet zet in op een verschuiving naar een landbouw die de milieu- en water-, biodiversiteitsaspecten als uitgangspunt neemt en via verandering en aanpassing klimaatbestendig en energie-efficiënt is. De ontwikkeling van een duurzame landbouw speelt een belangrijke rol bij voedsel(on)zekerheid en klimaatverandering. De ontwikkeling van de biobased economy mag geen bedreiging vormen voor de voedselproductie. Optimaal gebruik van biomassa in de biobased economy kan eiwitstromen opleveren die gebruikt kunnen worden in de voedselketen. Andersom kunnen reststromen uit de voedselketen gebruikt worden voor de biobased economy. Opnieuw benadrukt dit het belang van het ontwikkelen van bioraffinagetechnologie. Met deze scheidingstechnologieën kunnen alle biomassafracties optimaal worden benut.

In bestaande kaders van het Klimaatverdrag, onder andere via Land Use and Land Use Change and Forestry (LULUCF) en het 'REDD+'-mechanisme (Reducing Emissions through Deforestation and Forest Degradation), werkt Nederland mee aan de bescherming van bossen en biodiversiteit en, via lokale ondersteuning, aan biodiversiteits-, bossen- en natuurbeleid in ontwikkelingslanden.

Voer verantwoord stimuleringsbeleid

Sociaal-Economische Raad

Nederland moet zich blijven inzetten voor internationale duurzaamheidsafspraken, maar op korte termijn is aanvullend beleid nodig. In het bijzonder doet de SER een aantal aanbevelingen om een verantwoord stimuleringsbeleid te voeren, te weten:

- Nederlandse overheid vervult voortrekkersrol voor stapsgewijze verhoging van bindende Europese normen;
- Nederlandse overheid maakt zich in de EU sterk voor verplichte ILUC (Indirect Land Use Change)-factor gebaseerd op de best beschikbare wetenschappelijke inzichten;
- Nederlandse overheid maakt zich sterk voor duurzaamheidscriteria voor vaste biomassa;
- Overheid stimuleert geen gebruik van biomassa die niet aan duurzaamheidscriteria voldoet;
- Overheid verhoogt bijmengverplichting pas als duurzaamheid en CO₂-winst van biomassa kan worden gegarandeerd en verlaagt de doelstelling als blijkt dat de duurzaamheid en CO₂-winst niet worden gegarandeerd.

Kabinet

De Nederlandse overheid zet zich, in samenwerking met het bedrijfsleven, wetenschap en maatschappelijke actoren, ervoor in dat zowel de geïmporteerde als de lokale biomassa duurzaam worden geproduceerd. De verdere ontwikkeling van de biobased economy is gebaat bij standaardisering en certificering van biomassa in een internationale context. Zie paragraaf 2 voor verdere toelichting.

Het kabinet deelt de mening van de SER dat in de Europese duurzaamheidseisen ook de effecten van indirect landgebruik verdisconteert dienen te worden op basis van wetenschappelijke inzichten. Indirecte veranderingen van landgebruik (hierna: ILUC) door biobrandstofproductie zijn veranderingen die kunnen optreden als gevolg van het extra landgebruik voor biobrandstofproductie en die leiden tot ingebruikname van andere gebieden voor landbouw. Nederland pleit in de Europese Unie voor aanvullende duurzaamheidseisen betreffende ILUC. Daarnaast pleit Nederland voor het bevorderen van de inzet van gewassen met lage risico's voor ILUC en het stimuleren van ILUC-beperkende maatregelen. Hierover wordt medio 2011 een impact assessment van de Europese Commissie verwacht. Ook mondiaal vraagt Nederland aandacht voor de ILUC-problematiek, onder andere in het GBEP.

In de Europese Richtlijn hernieuwbare energie zijn duurzaamheidseisen (gebaseerd op de criteria van de Commissie Cramer) opgenomen voor biobrandstoffen en vloeibare biomassaströmen voor vervoer. De Europese Commissie heeft recent een consultatie gehouden om het draagvlak voor geharmoniseerde duurzaamheidseisen voor vaste biomassa voor energie. Nederland deelt het advies van de SER om zich sterk te maken voor duurzaamheidseisen voor vaste biomassa bij energietoepassingen. Eind 2011 zal de Europese Commissie over de uitkomsten van deze consultatie berichten.

In de, eveneens bijgevoegde, reactie op het advies "Duurzaamheid en Daadkracht" van de Commissie Duurzaamheidsvraagstukken Biomassa (CDB) staat het Nederlandse biobrandstoffenbeleid van de komende jaren, inclusief de duurzaamheidseisen, beschreven. Specifiek heeft de SER erop gewezen dat de bijmengverplichting van biobrandstoffen in benzine en diesel een "middelvoorschrift" is. Middelvoorschriften kunnen leiden tot 'lock-in'-situaties - de situatie waarin bepaalde technologieën door schaalvoordelen domineren en de ontwikkeling van andere efficiëntere technologieën in de weg staan. Zo bevordert de kunstmatige markt van biobrandstoffen de aanwending van biomassa voor energietoepassingen. De SER en de CDB vinden dan ook dat er zeer terughoudend moet worden omgegaan met (het verhogen van) de bijmengverplichting. Het kabinet onderschrijft dan ook de notie van de SER dat - om de daadwerkelijke effecten van het Europese stimuleringsbeleid te kunnen beoordelen - een goede monitoring van groot belang is.

De uitkomsten hiervan maken dat de Nederlandse overheid haar invloed bij de evaluatie van het biobrandstoffenbeleid in 2014 zo optimaal mogelijk kan aanwenden. Hierbij wil het kabinet opmerken dat er binnen de Europese Richtlijn hernieuwbare energie naar een optimale mix van toepassingen voor hernieuwbare energie voor transport gestreefd moeten worden, waarbij biobrandstof slechts één onderdeel is, naast bijvoorbeeld elektriciteit of groen gas. Biomassa heeft immers ten opzichte van zonne- en windenergie een unieke eigenschap: het kan ook worden ingezet voor de productie van materialen en chemicaliën.

Bevorder sectoroverstijgende samenwerking

Sociaal-Economische Raad

De SER doet hierbij de volgende aanbevelingen:

- Overheid, onderwijsinstellingen en sociale partners bevorderen aandacht voor biobased economy in beroepsopleidingen en technisch onderwijs;
- Overheid bevordert interdepartementale samenwerking. Ook het ministerie van SZW participeert daarin.

Bevorder regionale samenwerking

De SER doet hierbij de volgende aanbevelingen:

- Regionale publiek-private samenwerkingsverbanden maken keuzes op basis van regionale comparatieve voordelen;
- Regionale overheden en ondernemers leggen nadruk op verantwoord gebruik van reststromen;
- Rijksoverheid bewaakt complementariteit van regionale initiatieven
- Technische onderzoeksinstituten stemmen hun agenda af op regionale bio-based ontwikkelingen.

Kabinet

Het kabinet heeft in het regeerakkoord gekozen voor een versterking van het kennis- en innovatiebeleid door een samenhangend beleid te ontwikkelen rondom topsectoren, clusters van omvangrijke, concurrerende bedrijfskolommen gecombineerd met kennisinstellingen. Het bedrijfsleven zal hierin een belangrijke sturende rol krijgen.

De toekomstige arbeidsmarkt voor de biobased economy is in 2009 geanalyseerd door het Economisch Instituut voor het Midden en Kleinbedrijf, op verzoek van het Ministerie van EL&I. Geconstateerd werd dat er in het onderwijs een inhaalslag op het terrein van biobased economy nodig is, om aan de toenemende arbeidsvraag te voldoen. Verschillende onderwijsinstellingen hebben inmiddels initiatieven gelanceerd gericht op biobased economy.

Dit betreft onder andere uitbreiding van curriculum, opzetten van nieuwe opleidingen, benoemen van lectoren in het HBO-onderwijs, nieuwe opleidingen en versterking van het (bedrijfs-)netwerk. De overheid stimuleert de verbinding van het onderwijs met de netwerken in onderzoek en bedrijfsleven en heeft recent subsidies toegekend om biobased economy te versterken in het groene onderwijs. Ook in het chemieonderwijs is op verschillende niveaus aandacht voor het gebruik van biomassa.

Voor de ontwikkeling van beleid en voor de ondersteuning van de transitie zal er een bundeling plaatsvinden van het beleidsadviserend onderzoek. Het ministerie van EL&I is verantwoordelijk voor reguliere financiering en onderzoeksprogrammering van de WUR, TNO en ECN en voor het groene onderwijs. De ministeries van OC&W en EL&I hebben NWO en KNAW opgeroepen in het kader van de Bedrijfslevenbrief hun inzet voor de economische topsectoren vast te stellen. Zij zijn gevraagd samen met de topteams die de sectorale kennis- en innovatieagenda's opstellen en het ministerie van EL&I te kijken hoe de middelen (o.a. de thema's en instituten) van NWO en KNAW kunnen bijdragen aan de sectorale kennisagenda's. Ook zullen afspraken worden gemaakt tussen NWO en de topteams over de programmering van het onderzoek van die agenda's en de inzet van de onderzoeksmiddelen, op basis van wetenschappelijke kwaliteit en impact en het commitment van het bedrijfsleven dat uit die agenda's blijkt.

Bij de reguliere agendering van onderzoek binnen deze kennisinstellingen waar mogelijk en zinvol worden voortgebouwd op de kennis- en innovatieagenda van het eerder genoemde WTC. Tenslotte zal het kabinet de agenda voor de Europese onderzoek- en innovatiebeleid strategische blijven beïnvloeden, in nauw overleg met partners uit de wetenschap, het hoger onderwijs en het bedrijfsleven en zullen de Europese ontwikkelingen meegenomen worden in het vaststellen van het nationale beleid. In die context zal ook de kennis- en innovatieagenda van het WTC daarbij worden betrokken.

Vanwege de diversiteit en complexiteit is het programma nadrukkelijk interdepartementaal opgezet. De interdepartementale samenwerking op het terrein van biobased economy is in de brief aan de Tweede Kamer van 2 juli 2009²² (TK 2008/09 31209, nr. 95), toegelicht. In samenwerking met de betrokken departementen Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, Infrastructuur en Milieu en Buitenlandse Zaken werkt het Interdepartementale Programma Biobased Economy (IPBBE) momenteel de strategische overheidsagenda (toegelicht onder punt 1) uit, om de overgang naar de biobased economy zo goed mogelijk te faciliteren. Daarnaast heeft deze programmatische aanpak een centrale plek in de EL&I-organisatie. Deze interdepartementale samenwerking zal versterkt worden door samenwerking met het departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid om ook de sociale aspecten en kansen voor werkgelegenheid nadrukkelijk in beeld te brengen.

Via het zogenaamde transitiehuis biobased economy ondersteunt de overheid regionale en sectoroverstijgende samenwerking, zoals in Noord-Nederland, Zuidwest-Brabant, Venlo, Rotterdam/Delft en Zeeland. Hiervoor is € 2 miljoen beschikbaar gesteld. Binnen dit transitiehuis staat het verbinden van bestaande netwerken en het ontwikkelen van nieuwe ketens centraal en heeft als belangrijkste product levensvatbare business cases realiseren. Het transitiehuis biedt ruimte voor kennisuitwisseling tussen (biobased) regio's en de betrokken bedrijven, kennisinstellingen en lokale overheden. Evenals het uitbouwen van samenwerkingsmogelijkheden en versterking daarvan met aangrenzende regio's landsdelen als Vlaanderen en NordRhein-Westfalen.

Bevorder de aandacht voor sociale aspecten

Sociaal-Economische Raad

- Overheid bevordert monitoring van de voortgang van de biobased economy, inclusief arbeidsmarktinformatie;

²²Reactie op de motie van het lid Wiegman (CU), (TK 2008/09 31250, nr. 50).

- Sectorale sociale partners maken waar nodig goede afspraken over onder meer de kwaliteit van arbeid en scholing. Ook passende arbeidsvoorwaarden bij herstructurering zijn daarbij punt van aandacht;
- Het georganiseerde bedrijfsleven committeert zich aan de verduurzaming van internationale productieketens op basis van aanbevelingen van de ILO, OECD en ICC.

Kabinet

Om de voortgang van de biobased economy goed te kunnen monitoren is een nadere analyse van de kracht en de richting van de drivers voor een sterke Nederlandse biobased economy nodig. De drivers zijn de klimaatproblematiek, vermindering afhankelijkheid van fossiele grondstoffen, energiezekerheid en economische kansen. De analyse zal zich richten op:

- Periodieke analyse van de concurrentiekracht van Nederland in de globale context;
- Definitie van de behoeftes van Nederlandse kennisinfrastructuur en industrie;
- Jaarlijkse analyse van het beleid en instrumentarium met mogelijkheid tot bijsturing.

Uitkomsten uit deze analyse zullen als input dienen voor de monitoring van de ontwikkeling van de Nederlandse biobased economy gericht op de volgende aspecten:

- Biomassastromen;
- Voortgang verduurzaming biomassa;
- Productie van duurzame bio-energie;
- Beleidsinstrumenten (efficiency/effectiviteit);
- Ontwikkeling van arbeidsmarkt en werkgelegenheid;
- Bereikte CO2-reductie;
- Competitiviteit Nederland in globale biobased economy.

Betrek maatschappelijke organisaties bij de transitie naar een biobased economy

Sociaal-Economische Raad

- Overheid, sociale partners en natuur- en milieubeweging maken afspraken over het bevorderen van biobased verduurzaming in verschillende sectoren;
- De SER organiseert een werkconferentie met sectorale sociale partners om mogelijkheden te verkennen voor een kwaliteitsagenda voor arbeid en scholing.

Kabinet

Het kabinet onderschrijft het belang van een integrale benadering van de verduurzaming van grondstoffenketens. De overheid is in 2010 gestart met een maatschappelijke dialoog met diverse NGO's en het bedrijfsleven. Sinds 2009 adviseert de CDB het kabinet over de duurzaamheid van biobrandstoffen en biomassa. Uitgangspunt daarbij is de gehele waardeketen van biomassa en niet alleen – zoals daarvoor – een focus op biobrandstoffen of biomassa. In samenwerking met het bedrijfsleven zet de overheid in op bovenwettelijke inspanning voor het gebruik van aanvullende duurzaamheidsnormen. In dat kader ziet de overheid de jaarlijkse evaluatie van de SER-commissie IMVO en de uitkomsten van de werkconferentie gericht op sociale aspecten graag tegemoet.

Bijlage 5B

Kabinetsreactie op het advies 'Duurzaamheid en Daadkracht' van de Commissie Duurzaamheidsvraagstukken Biomassa

De Commissie Duurzaamheidsvraagstukken Biomassa (onder voorzitterschap van mevrouw Corbey, hierna de CDB) heeft in januari 2011 haar advies 'Duurzaamheid en Daadkracht' aan de regering aangeboden. De kern van het advies luidt: er is een stevig Europees beleid nodig, gecombineerd met initiatieven en voorwaarden op mondiaal niveau om de bio-economie op een succesvolle manier in onze samenleving te integreren. In Nederland is een consistent en daadkrachtig beleid nodig om de bio-economie op een succesvolle wijze te laten ontwikkelen. Daartoe heeft de CDB 12 aanbevelingen geformuleerd. De essentie van deze aanbevelingen staat in het onderliggende stuk beschreven, gevolgd door een reactie van het kabinet.

1. Doelstellingen

De Europese Richtlijn hernieuwbare energie bepaalt dat in Nederland in 2020 14% van alle energie uit hernieuwbare bronnen afkomstig dient te zijn. Onderdeel hiervan is de doelstelling van 10% hernieuwbare energie in de vervoersector. Deze doelstelling kan worden gerealiseerd door de inzet van biobrandstoffen, duurzame elektriciteit, waterstof of groen gas. In de Europese richtlijn zijn duurzaamheidseisen opgenomen voor biobrandstoffen willen deze mogen meetellen in het behalen van de doelstelling. Naast eisen die betrekking hebben op de broeikasgasbalans staan er ook voorwaarden opgenomen om oerbossen, veen- en natuurgebieden te beschermen. Aanbevelingen van de CDB gerelateerd aan de doelstellingen:

- **Garandeer eerst de kwaliteit en ga daarna pas voor kwantiteit:** De bio-economie kent nog te veel onzekerheden. Te hoge doelstellingen voor biobrandstoffen helpen niet om de kwaliteit van biomassaströmen te garanderen, en nemen onzekerheid ook niet weg. Er is nu geen reden om ambitieuzer te zijn dan de Europese verplichting;
- **Zet duidelijke subdoelstellingen neer:** Geef richting en stuur op innovatie. Hanteer binnen de doelstelling van 10% duurzame energie in de transportsector in 2020 tevens subdoelstellingen voor elektrisch transport (2%) en voor biobrandstoffen uit reststromen en groen gas (3 tot 5%);
- **Maar let op de effecten van beleid:** Toets het beleid en sluit de ogen niet voor ongewenste gevolgen. Indien het Europese beleid in 2013 niet leidt tot een aanzienlijke vermindering van uitstoot van broeikasgassen, zet dan in op biomassaströmen en nieuwe technologieën die aanmerkelijk beter zijn. De evaluatie van het beleid in 2014 kan dit uitwijzen;
- **Hanteer het principe 'Voedsel gaat voor Energie'.** Biomassaproductie voor de energiesector of de chemische industrie mag niet ten koste gaan van de toegang tot voedsel, water, of andere natuurlijke hulpbronnen van de lokale bevolking. Daarnaast werkt de bestaande bijmengverplichting eerder destabiliserend dan stabiliserend op de wereldmarktprijzen voor voedsel.

Reactie op deze aanbevelingen

Garandeer eerst kwaliteit en ga daarna pas voor kwantiteit

Recent is met uw Kamer gedebatteerd over de implementatie van de Europese Richtlijn hernieuwbare energie en de ingezette koers van het biobrandstoffenbeleid. Tijdens dit debat is ook de doelstelling van 10% hernieuwbare energie voor vervoer in 2020 aan de orde gekomen. Deze nationale doelstelling sluit aan bij de Europese doelstelling en het advies van de CDB; "Eerst kwaliteit, dan kwantiteit". Het Kabinet deelt de visie dat deze doelstelling op een duurzame en verantwoorde wijze dient te worden ingevuld, conform de eisen uit de Europese Richtlijn hernieuwbare energie. Om deze doelstelling van 10% hernieuwbare energie in de vervoersector in 2020 te behalen is er gekozen om het volumeaandeel biobrandstoffen de eerstkomende jaren verantwoord met kleine stappen te laten toenemen, te weten 4,25% in 2011, 4,5% in 2012, 5% in

2013 en 5.5% in 2014. Dit beleid wordt in 2014 geëvalueerd, waarna de verdere stappen naar de 10% in 2020 worden bepaald.

Zet duidelijke subdoelstellingen neer, maar let op de effecten van beleid

In de aangenomen motie 32357 nr. 22 van de heer Leegte wordt de regering verzocht om te onderzoeken of een eerdere en geleidelijke opschaling van de bijmengverplichting mogelijk is en of het betrekken van meer vervoersmodaliteiten, zoals scheep- en luchtvaart eerder bewerkstelligd kan worden. Daarbij is van belang dat het beleid op een consistente en betrouwbare manier kan worden voortgezet. Aan de CDB zal hierover advies worden gevraagd. Het is op dit moment niet opportuun om dwingende subdoelen te stellen voor bijvoorbeeld duurzame elektriciteit of groen gas. Daarvoor is de markt nog teveel in beweging. Middels motie 32357 nr. 25 van mevrouw Van Veldhoven heeft uw Kamer verzocht om elektrisch rijden, groen gas en biobrandstoffen op basis van reststromen te stimuleren en er naar te streven dat minimaal de helft van de verplichting in 2020 met dergelijke alternatieven wordt gevuld. Conform de eisen uit de Europese richtlijn zullen biobrandstoffen in 2020 voor de volle 10% duurzaam moeten zijn. Het is niet toegestaan nationaal additionele eisen te stellen. De verwachting is dat met het reeds ingezette beleid, zoals dubbeltelling van brandstoffen uit afval en residuen, de verplichting in 2020 voor ongeveer 50% zal worden ingevuld met dergelijke alternatieven. Het kabinet stimuleert nieuwe technologische ontwikkelingen en hun marktintroductie via deze dubbeltelling. Zoals gemeld wordt het beleid in 2014 geëvalueerd en zal dan ook bezien worden of dwingender bijsturing wenselijk en mogelijk is.

Hanteer het principe 'Voedsel voor energie'

Het kabinet deelt dit principe en is van mening dat inzicht over de mogelijke effecten van de productie van biobrandstoffen op de beschikbaarheid van voedsel en voedselprijzen op internationale schaal van belang is. Hierbij moet niet uit het oog worden verloren dat bij de beschikbaarheid van voedsel en de prijzen ook veel andere elementen, zoals (mis)oogsten, speculatie, energieprijzen, valutaschommelingen en de koppeling van energie aan de landbouwproductie via kunstmest, mechanische bewerking en transport, een grote rol spelen. Het monitoren van de mogelijke effecten van de productie van biobrandstoffen op voedselprijzen en de beschikbaarheid en de toegang is van belang op Europees niveau. In de Europese Richtlijn hernieuwbare energie staat vermeld dat de Europese Commissie toeziet op de wijzigingen van de grondstoffenprijzen ten gevolge van het gebruik van biomassa voor energie en op de daarmee verband houdende positieve en negatieve gevolgen voor de voedselvoorzieningszekerheid. De suggestie van het hanteren van een flexibele bijmengverplichting voor biobrandstoffen wordt niet ondersteund door het kabinet, aangezien dit leidt tot onduidelijkheid en onzekerheid voor de brandstofsector. Naast het waarborgen van de duurzaamheid van biobrandstoffen die op de Nederlandse markt worden gebracht, heeft het kabinet het bieden van een level playing field en zekerheid op langere termijn aan het bedrijfsleven hoog in het vaandel staan. Daarom is gekozen voor een jaarlijkse ophoging van het bijmengpercentage waarop bedrijven kunnen anticiperen.

2. Duurzaamheidskader

De CDB geeft aan dat duurzaamheid een mondiale opgave is, waarbij ook de ontwikkelingen in andere landen om de biomassaproductie te verhogen meegenomen dienen te worden. Daarbij dient rekening gehouden te worden met de effecten van indirect landgebruik en de toenemende vraag naar grondstoffen voor de productie van biobrandstoffen en andere toepassingen met biomassa. Dit kan immers leiden tot o.a. aantasting van bodemkwaliteit, natuur, bossen en graslanden. Het verbreden van het duurzaamheidskader naar andere biomassatoepassingen is daarbij eveneens van belang. De CDB geeft aan 'We moeten daarom nu daadkrachtig investeren in een geloofwaardig kader voor duurzaamheid zodat de bio-economie zich in de juiste richting kan ontwikkelen'. Aanbevelingen van de CDB gerelateerd aan het duurzaamheidskader:

- **Bescherm de natuur** : Directe bescherming van ecosystemen en natuurgebieden vooral in internationaal klimaat- en biodiversiteitsbeleid en ontwikkelingssamenwerking zijn nodig;
- **Pak ook de indirecte effecten aan!** De effecten van indirecte veranderingen van landgebruik (ILUC) zijn aanzienlijk. Pleit daarom onder andere voor invoering van een Europese ILUC-factor om additionele landconversie tegen te gaan;
- **Voorkom oneerlijke concurrentie**; Voer in Nederland duurzaamheidscriteria voor vaste biomassa voor elektriciteit, warmte en voor chemie in en pleit voor het opnemen van deze criteria in Europees verband;
- **Voed het maatschappelijk debat over duurzaamheid**: Een publieke rapportageverplichting over aard, herkomst en duurzaamheid van biobrandstoffen op bedrijfsniveau kan het debat voeden;
- **Ga op pad voor goede afspraken**: Investeer in de samenwerking met buurlanden en exporterende landen en vorm een kopgroep voor duurzaamheid en voorkom daarmee ook handelsbelemmeringen.

Reactie op de aanbevelingen bij het Duurzaamheidskader

Bescherm de natuur

Het kabinet schaarst zich achter de noodzaak om, naast de implementatie van de Europese duurzaamheidseisen die de natuur beschermen bij biobrandstofproductie, via internationaal klimaat- en biodiversiteitsbeleid en ontwikkelingssamenwerking er voor te zorgen dat de ecosystemen en natuurgebieden adequaat worden beschermd. Hiervoor worden de bestaande kaders in het Klimaatverdrag, onder andere via Land Use and Land Use Change and Forestry (LULUCF) en het REDD+-mechanisme (Reducing Emissions through Deforestation and Forest Degradation) benut. Tijdens de 10^e Conferentie van Partijen van het Biodiversiteitsverdrag is over biobrandstoffen het besluit genomen dat landen de bescherming van natuur, bossen en armoedebestrijding, inclusief indirecte effecten, in nationaal beleid integreren. Daarnaast ontwikkelt het Global Bio Energy Partnership (GBEP) duurzaamheidsindicatoren die landen nationaal kunnen gebruiken voor het bepalen van de duurzaamheid van hun bio-energiebeleid.

Pak ook de indirecte effecten aan

Het kabinet deelt de mening van de CDB dat in de Europese duurzaamheidseisen ook de effecten van indirect landgebruik verdisconteert dienen te worden. Indirecte veranderingen van landgebruik (hierna ILUC) door biobrandstofproductie zijn veranderingen die kunnen optreden als gevolg van het extra landgebruik voor biobrandstofproductie en die leiden tot ingebruikname van andere gebieden voor landbouw. Nederland pleit in de Europese Unie voor aanvullende duurzaamheidseisen betreffende ILUC. Nederland acht het van belang dat alle door biobrandstofproductie veroorzaakte broeikasgasemissies deel uitmaken van de berekening van de broeikasgasprestatie van biobrandstoffen. Dit om te voorkomen dat het voornaamste beleidsdoel van het Europese biobrandstofbeleid, het reduceren van broeikasgasemissies, wellicht niet kan worden gerealiseerd. Een mogelijkheid hiertoe is het opnemen van een ILUC-factor in de broeikasgasberekening. Nederland is voorstander van de invoering van gedifferentieerde, gewasspecifieke ILUC-factoren. Op basis van de voorliggende kwantificeringsstudies is het echter nu nog niet mogelijk om goed onderbouwde gewasspecifieke of anderszins gedifferentieerde ILUC-factoren vast te stellen. Daarnaast pleit Nederland voor het bevorderen van de inzet van gewassen met lage risico's voor ILUC en het stimuleren van ILUC-beperkende maatregelen. Hierover wordt medio 2011 een impact assessment van de Europese Commissie verwacht. Ook mondiaal vraagt Nederland aandacht voor de ILUC-problematiek, onder andere in het GBEP.

Voorkom oneerlijke concurrentie

Het kabinet deelt het advies van de CDB betreffende het invoeren van duurzaamheidseisen voor vaste biomassa voor energietoepassingen. Dit advies is ook in lijn met de door uw Kamer aangenomen motie 32357, nr. 27 van de heer van den Berge. Samen met een aantal andere landen van de EU maakt Nederland zich hier sterk voor.

Om het draagvlak voor implementatie van duurzaamheidscriteria voor vaste biomassa voor energietoepassingen opnieuw te toetsten heeft de Europese Commissie recent een consultatie gehouden. Nederland heeft bij de beantwoording van de consultatie weer laten weten voorstander te zijn van de invoering van duurzaamheidseisen voor vaste biomassa voor energie. Eind 2011 zal de Europese Commissie over de uitkomsten van deze consultatie berichten.

Op dit moment beraadt het kabinet zich over het formuleren van duurzaamheidscriteria op nationaal niveau. Criteria die de duurzaamheid voor vaste biomassa voor energietoepassingen regelen zullen idealiter nauw aansluiten bij de bestaande criteria voor vloeibare biomassa en biobrandstoffen. De energiebranche in Nederland is voor een EU-brede invoering van eenduidige criteria. Op vrijwillige basis worden door sommige energieleve ranciers al eigen duurzaamheidsschema's toegepast bij het importeren van vaste biomassa voor de bij- en meestook. Het gaat daarbij voornamelijk om houtpellets.

Het kabinet beraadt zich momenteel op het instrumentarium ter stimulering van de productie van hernieuwbare energie, waar de criteria op toepassing zullen zijn. Meerdere opties worden momenteel bestudeerd, bijvoorbeeld een convenant met de energiebranche, een verplichte percentage bij- en meestook in de vorm van een producentenverplichting of leveranciersverplichting. Bij het uitwerken van dat instrumentarium speelt de duurzaamheid een belangrijke rol. Het kabinet ziet de noodzaak om de duurzaamheidseisen ook naar andere toepassingen te verbreden.

Voed het debat over duurzaamheid

Met het advies van de CDB wordt het beleid omtrent publieke rapportages onderstreept. Uw Kamer is reeds geïnformeerd over wijze waarop het vervoersonderdeel van de Europese Richtlijn hernieuwbare energie zal worden geïmplementeerd. Het belang van publieke transparantie op bedrijfsniveau, met inachtneming van de wettelijke beperkingen op publicatie van bedrijfsgevoelige informatie, is met een door uw Kamer ondersteund amendement wettelijk geregeld. Bedrijven die fysiek biobrandstoffen ten behoeve van vervoer bijmengen rapporteren hierover aan de Nederlandse Emissie autoriteit (NEa). De NEa verzorgt jaarlijks een rapportage. Deze rapportage zal betrekking hebben op de aard, herkomst en duurzaamheidsaspecten van de in Nederland gebruikte brandstoffen uit hernieuwbare bronnen ten behoeve van vervoer.

Vooruitlopend hierop is in 2010 de Intentieverklaring Rapportage Biobrandstoffen met de koepels Vereniging Nederlandse Petroleum Industrie (VNPI), de Nederlandse Organisatie voor de Energiebranche (NOVE), het Productschap Margarine, Vetten en Oliën (MVO) getekend. Op vrijwillige basis is door de koepels en de daarbij aangesloten bedrijven gerapporteerd over de aard, herkomst en duurzaamheid van de in Nederland ingezette biobrandstoffen. De eindrapportage over geheel 2010 op geaggregeerd niveau is onlangs aan uw Kamer toegezonden.

Ga op pad voor goede afspraken

Om duurzaamheid van biobrandstoffen en bio-energie te bevorderen wordt er op diverse manieren met verschillende landen samengewerkt. Er vinden overleggen plaats op het terrein van biobrandstoffen en duurzaamheid en over de ontwikkeling van de biobased economy. Enkele voorbeelden: met België wordt regelmatig gesproken over duurzaamheids certificering. In Europees verband vindt structureel overleg plaats over certificering en andere uitvoeringsvraagstukken in het handhavingsnetwerk "Renewable Fuels Regulators Club" en in een zogenoemde "Concerted Action" waar lidstaten en Europese Commissie informeel samenwerken.

Ook op mondiaal niveau wordt er gewerkt aan duurzaamheidsindicatoren voor bio-energie. Dit gebeurt in het Global Bio Energy Partnership.

Het kabinet vindt het van groot belang dat certificeringssystemen, die worden gebruikt om aan te tonen dat aan de duurzaamheidseisen uit de Europese richtlijn hernieuwbare energie wordt voldaan, door de Europese Commissie worden erkend. Het kabinet waardeert de initiatieven van bedrijven en maatschappelijke organisaties positief. Daarnaast werken Nederlandse bedrijven en maatschappelijke organisaties ook aan de ontwikkeling van mondiaal geharmoniseerde duurzaamheidssystemen voor bio-energie in ISO-verband.

3. Bevordering van efficiëntie

De CDB voegt een efficiënte inzet van biomassa toe aan het duurzaamheidskader. Duurzame biomassa - dat wil zeggen biomassa die geproduceerd is onder randvoorwaarden voor biodiversiteit, voedselvoorziening en CO₂-emissies - is schaars. De sleutel tot een efficiënte inzet van duurzame biomassa in een bio-economie is het vergroten van de landbouw- en ketenefficiëntie. Door scherpe duurzaamheidseisen te stellen draagt de investeringskracht van een bio-economie ook bij aan een verbetering van de voedselproductie. De CDB doet daarbij de volgende aanbevelingen:

Reactie op de aanbevelingen bij Bevordering van efficiëntie

- **Investeer in landbouw, bosbouw en plattelandontwikkeling:** Zet in op efficiëntieverbetering in de landbouw wereldwijd en hogere opbrengst per hectare, gebruik daarvoor de sterke (Nederlandse) landbouwsector en ontwikkelingssamenwerking. Ook elders in de keten zijn belangrijke efficiëntieslagen te halen, zoals door het tegengaan van verspilling tijdens transport en bereiding.
- **Stimuleer techniek en innovatie:** Investerings in energie, grondstoffenefficiëntie, sluiten van kringlopen en kosteneffectieve inzet in de chemie en staalindustrie bieden kansen. Daarvoor zijn een actief overheidsbeleid, kennisontwikkeling en demonstratieprojecten nodig.
- **Kies voor duurzaamheid en daadkracht in al het Nederlandse beleid:** Duurzaamheid is niet alleen een vereiste voor de ontwikkeling van een bio-economie, maar voor een duurzame ontwikkeling van alle sectoren: bij ontwikkelingssamenwerking moet landbouw een van de belangrijkste speerpunten zijn en richt ook het innovatiebeleid in op duurzaamheid.

Investeer in landbouw

Het kabinet deelt de mening dat een belangrijke sleutel tot de productie van duurzame biomassa het vergroten van de landbouw- en ketenefficiëntie is. De landbouwproductie per hectare verhogen op een duurzame manier, het voorkomen van verlies van biomassa bij de oogst, transport, verwerking en het tegengaan van verspilling bij de eindgebruiker bieden mogelijkheden om het biomassapotentieel te optimaliseren. Daarnaast is de waardecreatie van biomassa essentieel. Dat betekent biomassa zo efficiënt mogelijk toepassen, waarbij gestreefd wordt naar optimale coproductie van bijvoorbeeld eiwitten en oliën voor toepassing in materialen en producten. Nederland zet hierbij in op de ontwikkeling van bioraffinagetechnologie, zoals u ook kunt lezen in de reactie op het SER-advies 'Meer chemie tussen groen en groei; de kansen en dilemma's van een biobased economy'. In Nederland gaat het daarbij dus vooral om efficiëntieverbeteringen in de keten, het optimaliseren van gebruik van reststromen en het voorkomen van verspilling, terwijl het in ontwikkelingslanden, naast de efficiëntieverbetering in de keten, gaat om de verhoging van de productiecapaciteit en het minimaliseren van de oogstverliezen. Het kabinet onderkent dat landbouw een belangrijke sector is om duurzame veranderingen voor voedselproductie wereldwijd te bewerkstelligen. Hiervoor heeft het kabinet middelen gereserveerd om de voedselproductie in ontwikkelingslanden te stimuleren.

Stimuleer techniek en innovatie

Het stimuleren van techniek en innovatie is eveneens een belangrijke spil om duurzaamheid te bevorderen. Het gaat daarbij niet alleen om biobrandstoffen of biomassa voor energie, maar ook om andere biomassatoepassingen. Daarvoor bestaan reeds verschillende innovatieprogramma's die in de bijgevoegde reactie op het SER advies "Meer chemie tussen groen en groei" staan beschreven. Bij deze programma's gaat het om cascadering en optimale waardecreatie van de beschikbare biomassa en het waarborgen van de duurzaamheid. Daarnaast dient ook de productie van geavanceerde biobrandstoffen, die worden geproduceerd van reststoffen en houtachtige materialen of de productie van biobrandstoffen in gesloten systemen gestimuleerd te worden. Dit komt zowel de innovatie- en concurrentiekracht als de duurzaamheid ten goede.

Kies voor duurzaamheid en daadkracht in al het Nederlands beleid

Het standpunt van het kabinet met betrekking tot duurzaamheid blijkt helder uit de prominente plek die duurzaamheid heeft in de Bedrijfslevenbrief "Naar de top" die op 4 februari 2011 aan uw Kamer is verstuurd. Hierin staat te lezen dat inspanningen van de diverse topsectoren op het gebied van de biobased economy een rol kunnen spelen in de sectorale actieagenda's. Er wordt aangegeven dat met name voor chemie, agrofoodsector en energiesector kansen liggen door meer gebruik te maken van organische materialen. Middels motie 21501-08 nr. 359 van mevrouw Van de Werf en mevrouw Van Veldhoven is het kabinet verzocht om via de Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu periodiek verslag te doen van de duurzaamheidsinitiatieven van de diverse departementen. Daarnaast wordt er een Agenda voor Duurzaamheid opgesteld die door het kabinet voor Prinsjesdag aan uw Kamer wordt gestuurd. In deze agenda worden de aanbevelingen over duurzame ontwikkeling, zoals beschreven in het SER advies "Meer werken aan duurzame groei" en het SER advies "Meer chemie tussen groen en groei", betrokken.